

Хутирахон
Амир Олимов

Ҳастираҳон Амир Олимаҳон

ДУШАНБЕ
«АДИБ»
1992

Муаллифи сарсухан, тавзеҳот ва таҳияи узи вобастаи
Академияи улуми Тоҷикистон *Аҳрор Мухторов*

Мухаррирон *Раҷаб Мардон* ва *Латиф Асозода*

ISBN 5-8362-0692-9

© Нашриёти «Адаб», 1992

САРСУХАН

Мангитҳо номи яке аз қабилаҳои бодиянишини Осиё мебошад. Соли 1753 ҳукмронии сулолаи хонадони Аштархониҳо дар Бухоро сарнагун шуда Муҳаммадраҳимхон, аз қабилани мангит, ба сари ҳокимият омад ва сулолаи Мангитияро асос гузошт. Ин сулола то соли 1920 ҳукмронӣ кардааст. Охирии амири Бухоро аз ин сулола Олимхон аз моҳи феввали соли 1911 то 1 сентябри соли 1920 давлатдор буд.

Баъди барқароршавии ҳокимияти халқӣ дар Бухоро Олимхон ба Афғонистон панаҳ ёфта, дар Кобул вафот кардааст. Дар рӯи санги ғахворашакли фарози болон қабри ӯ чунин мати сабт шудааст: «Ин ҳазираи пуралам ҳомили қабзан хоки аморат ва фаҳоматбунён, содатпаноҳ, подшоҳи ҳафтуми силсилаи мангитияи Бухорон Шариф, аънӣ ҷаноби олии маф-фур Амр Сайид Олимхон, ибни марҳум Амир Сайид Абдулаҳад, ибни Амир Сайид Музаффархон, ибни Амир Сайид Насруллохон, ибни Сайид Хайдархон, ибни Амир Шохмурод, мулаққаб ба Маъсуми гозӣ, ибни Амир Дониёлхон мебошад. Дар соли даҳуми салтанати он маҳрум аморати Бухорон Шариф аз тарафи қуффори рус истило ва ҳудаш ба сурати муҳочир, ғӣ сабилуло, ба хоки ҳамсояи муҳсин ва мусаллами худ Афғонистон паноҳанда шуда. Баъд аз инкизоби бисту се сол зист дар ин хоки исломӣ ба умри 64 солагӣ, рӯзи шанбе, 9 савр,

чоиро лаббайк ва чашм аз дунё фонӣ пӯшида. Хактаолло рӯ-
ҳашро дар ҷувори раҳмати ҳеш ҷо диҳад. Омин».

Дар ин мати иборан «Амир Сайид...» ҷолиб аст. Чунки дар ҳуҷҷатҳои расмӣ бо мӯҳри амирони дар боло номбар шуда калиман «сайид» аз «амир» мукаддам аст. Шарқшиноси маъ-
руф, профессор А. А. Семёнов, дар сӯҳбати ду амири Бухоро шудааст. Ӯ нақл карда буд, ки хангоми сӯҳбат аз Амир Аб-
дуллаҳадхон савол кардааст, ки сабаби мукаддамини иборан «сайид» аз «амир» дар чист? Амир ҷавоб гуфтааст, ки «ман имрӯз амир ҳастам, фардо шояд амир набошам. Лекин ман ҳамчун сайид ба қабр меравам!».

Иштибоҳи дигар дар мати болоӣ, Олимхонро подшоҳи ҳафт-
тум номида аҷдодашро то амир Дониёл номбар кардан аст. Таваҷҷуб дар он аст, ки барон ҷӣ дар ин мати подшоҳи ҳашт-
тум Муҳаммадраҳимхон, асосгузори хонадони сулолаи ман-
ғития фаромӯш шудааст? Агар ин ном «фаромӯш» намешуд Олимхонро подшоҳи ҳаштум номидан раво буд. Агар ба ҳа-
қиқати таърихӣ назар кунем ӯ подшоҳи даҳум буд. Чунки баъ-
ди вафоти Амир Хайдар (1826) писарони ӯ Амир Хусайн ва
Амир Умар пан ҳам як мудлати кӯтоҳ ҳукм ронда буданд. Нас-
рулло ба дасти қушбегӣ Амир Хусейнро кушт ва Амир Умарро
аз тахт ронда, ба ғайри қонуни мавҷуда Амир шуд. Маълум ме-
шавад, ки муаллифи мати рӯи қабри Олимхон, аз таърихӣ Бу-
хоро ҷандон огоҳ набудааст. Ғайр аз ин, гумон меравад, ки но-
ми Муҳаммадраҳимхон қасдан «фаромӯш» шудааст. Зеро ӯ со-
ли 1753, бар хилофи муқаррароти мавҷуда, бо зарби яроқи Но-
дир шоҳи Эрон, ба ҳокимияти Бухоро соҳиб шуда буд. Ҳол он
ки хонадони сулолаи Манғития дар аморати Бухоро ҳукуки
ҳукмрониро надошт. Барон пинхон намудани таърихӣ худсарӣ
дар рӯи қабри амири Бухоро, номи аввалинро аз хонадони Ман-
ғития сабт накардаанд.

Дар хотирахон Олимхон таърихӣ сулолаи Манғития ва
ҳар қадом амири он зикр наёфтааст. Ӯ танҳо саргузашти худ
ва баъзе лаҳзаҳои ҳаёти падарашро ба қалам додааст.

Соли 1985 дар Қобул бо яке аз домодони амир ва духтар-
рони ӯ (наберахон Олимхон) ҳамсӯҳбат шуда будем. Онҳо
нақл карданд, ки аз амир 13 писар ва 15 духтар мондааст.
Вале аз ҷанг зан будани онҳоро домоди амир намедонист. Дар
хотирахон амир ҳаёти шахсии ӯ, зану фарзандонаш ин зикр
наёфтаанд. Хотирахон Олимхон чунин номида шудааст: «Ба
қалами олихазрат Амир Сайид Олимхон, амири Бухоро. «Таъ-
рихӣ ҳузи аз-миллати Бухоро». Ба сазӣ ва ғитмоми генерал

Ҳоҷӣ Юсуф Муқимбой дар матбааи бародарон Мазан Навдар
مزن نودر дар Порис табъ ва нашр гардид».

Ин китоб иборат аз се фасл аст. Фасли аввал хотираи амир ки дар 80 саҳифа (аз 101) ҷой гирифтааст. Фасли дувум чунин номида шудааст «Еддошти олиҳазрат Сайид Амир Олимхон, амири Бухоро, ки дар таърихи сентябри 1927 тавасути намоёнда ва вакили мутлақи худ генерал Ҳоҷӣ Юсуф бий Муқимбой ба Анҷумани Иттифоқи Милал тақдим гаштааст». Фасли сеюм «Таърихи зиндагонии умарои Бухоро» номида шуда, дар он тарҷимаи ҳоли амир Абдулаҳад ва Олимхон муҳтасар баён ёфтааст.

Китоб бо хотираҳои генерали номбурда доир ба супоридаани баёниҳои Олимхон ба Анҷумани Иттифоқи Милал дар Женева хатм шудааст.

Дар хотираҳои Олимхон муҳити ҷуғрофӣ ва тартиби идоракунии аморати Бухоро, нуфуси ин мулк, вазифаи баъзе аз мансабдорон, амалиёти шахсони таърихӣ (муаллифи «Таърихи Салимӣ» Мирзосалимбек, Анварпошо, Иброҳимбек), муносибати Бухоро бо Русия ва ҳукумати муваққатӣ, бо англисоҳо ва Афғонистон ва ғайра, масъалаҳои ҷолиби диққати арафа ва солҳои инқилоб зикр ёфтаанд.

Хотираҳои Олимхон аз якҷанд ҷиҳат барои омӯхтани таърихи халқи тоҷик дорони аҳамияти махсус аст. Барои исботи он меҳоҳем диққати хонандаро ба як масъала ҷалб намоем. Ин ҳам бошад ёрии Афғонистон ба амири Бухоро. Дар «Таърихи халқи тоҷик» (ҷопи Москва, с. 1964 ҷилди 3, китоби якум, сах. 81) зикр ёфтааст, ки дар нибтидон моҳи марти соли 1918 дар Бухоро отрядҳои афғонҳо ба ёрии амир омода шуда тӯдодашон ба ду ҳазор мерасид. Хуччати расмӣ ва шаходати муаллифони зерин гувоҳӣ медиҳанд, ки доир ба ин масъала иштибоҳи ҷузъӣ роҳ ёфтааст.

Бинобар он онди ин далели таърихӣ мебошад муфасссал равшанӣ андохт.

Дар бойгони миллии Афғонистон (шаҳри Кобул) як силсила санадҳо маҳфузанд. Яке аз он мактуби ҷавобии подшоҳи Афғонистон Амонуллоҳон ба ду нафар мансабдори шаҳри Мазори Шариф мебошад. Аз матни он маълум, ки ин мактуб ба таърихи инқилоби халқи Бухоро бевосита алоқаманд аст: «Олишшон, ҷалолатмаобон — Муҳаммад Иброҳимхон, нозири адлия ва Муҳаммад Сурурхон ноибсолор, ноиб ҳукумати Мазори Шарифро возеҳи хотир бод!

Аризани маърузан 3 моҳи ҷорин шумоён ба шумули мактуби подшоҳи Бухоро(ро) бо илтимоси ҷавоби кофӣ бо дусад нафар ашхоси ҷаррар ва як зарб тӯби котирӣ, бо як зарб тӯби оташфишон, аз шумоён ва ҷавобе, ки барои маъзи илайҳ навишта ва дарҷи аризани мазкуран худ кардаед, комилан ҳолии

1329 шамей, мутобики 5 ҷумодаввал 1363 хичрӣ* нидон ар-қоиро лаббайк ва чашм аз дунёи фонӣ пӯшида. Ҳақтаолло ру-ҳашро дар ҷувори раҳмати ҳеш ҷо диҳад. Омин».

Дар ин матн иборан «Амир Сайид...» ҷолиб аст. Чунки дар ҳуҷҷатҳои расмӣ бо мӯҳри амирони дар боло номбар шуда калиман «сайид» аз «амир» муқаддам аст. Шарқшиноси маъ-руф, профессор А. А. Семёнов, дар сӯҳбати ду амираи Бухоро шудааст. Ё нақл карда буд, ки ҳангоми сӯҳбат аз Амир Аб-дуллаҳадхон савол кардааст, ки сабаби муқаддамини иборан «сайид» аз «амир» дар ҷист? Амир ҷавоб гуфтааст, ки «ман имрӯз амир ҳастам, фардо шояд амир набошам. Лекин ман ҳамчун сайид ба қабр меравам!».

Иштибоҳи дигар дар матни болоӣ, Олимхонро подшоҳи ҳаф-тум номида аҷдодашро то амир Дониёл номбар кардан аст.

Таваҷҷуб дар он аст, ки барои ҷӣ дар ин матн подшоҳи ҳаш-тум Муҳаммадраҳимхон, асосгузори хонадони сулолаи ман-ғития фаромӯш шудааст? Агар ин ном «фаромӯш» наменшуд Олимхонро подшоҳи ҳаштум номидан раво буд. Агар ба ҳа-қиқати таърихӣ назар кунем ӯ подшоҳи даҳум буд. Чунки баъ-ди вафоти Амир Ҳайдар (1826) писарони ӯ Амир Ҳусайн ва Амир Умар пан ҳам як муддати кӯтоҳ ҳукм ронда буданд. Нас-рулло ба дасти қушбегӣ Амир Ҳусейнро кушт ва Амир Умарро аз тахт ронда, ба ғайри қонуни мавҷуда Амир шуд. Маълум ме-шавад, ки муаллифи матни рӯи қабри Олимхон, аз таърихи Бу-хоро ҷандон огоҳ набудааст. Ғайр аз ин, гумон меравад, ки но-ми Муҳаммадраҳимхон қасдан «фаромӯш» шудааст. Зеро ӯ со-ли 1753, бар хилофи муқаррароти мавҷуда, бо зарби яроқи Но-дир шоҳи Эрон, ба ҳокимияти Бухоро соҳиб шуда буд. Ҳол он ки хонадони сулолаи Манғития дар аморати Бухоро ҳуқуқи ҳукмрониро надошт. Барои пинҳон намудани таърихи худсарӣ дар рӯи қабри амираи Бухоро, номи аввалинро аз хонадони Ман-ғития сабт накардаанд.

Дар хотираҳои Олимхон таърихи сулолаи Манғития ва ҳар қадом амираи он зикр наёфтааст. Ё таиҳо саргузашти худ ва баъзе лаҳзаҳои ҳаёти падарашро ба қалам додааст.

Соли 1985 дар Қобул бо яке аз домодони амир ва духта-ронии ӯ (набераҳои Олимхон) ҳамсӯҳбат шуда будем. Онҳо нақл карданд, ки аз амир 13 писар ва 15 духтар мондааст. Вале аз ҷанг зан будани онҳоро домоди амир намендонист. Дар хотираҳои амир ҳаёти шахсии ӯ, зану фарзандонаш низ зикр наёфтаанд. Хотираҳои Олимхон ҷунин номида шудааст: «Ба қалами олихазрат Амир Сайид Олимхон, амираи Бухоро. «Таъ-рихи ҳузи ал-милали Бухоро». Ба сазӣ ва эҳтимоми генерал

* 29 апрели соли 1944.

Хочӣ Юсуф Муқимбой дар матбаан бародарон Мазан Навдар
مزن نودار дар Порис таъ ва нашр гардид».

Ин китоб иборат аз се фасл аст. Фасли аввал хотираи
амир ки дар 80 саҳифа (аз 101) ҷой гирифтааст. Фасли дув-
вум ҷунин номида шудааст «Елдошти олиҳазрат Сайид Амир
Олимхон, амири Бухоро, ки дар таърихи сентябри 1927 тавас-
сути намоянда ва вакили мутлақи худ генерал Хочӣ Юсуф бий
Муқимбой ба Анҷумани Иттифоқи Милал тақдим гаштааст».
Фасли сеюм «Таърихи зиндагонии умарои Бухоро» номида шу-
да, дар он тарҷиман ҳоли амир Абдулаҳад ва Олимхон мух-
тасар баён ёфтааст.

Китоб бо хотираҳои генерали номбурда доир ба супорида-
ни баёниҳои Олимхон ба Анҷумани Иттифоқи Милал дар Же-
нева хатм шудааст.

Дар хотираҳои Олимхон муҳити ҷуғрофӣ ва тартиби идо-
ракунии аморати Бухоро, нуфуси ин мулк, вазифаи баъзе аз
мансабдорон, амалиёти шахсони таърихӣ (муаллифи «Таъри-
хи Салимӣ» Мирзосалимбек, Анварлошо, Иброҳимбек), муно-
сибати Бухоро бо Русия ва ҳукумати муваққатӣ, бо англисо
ва Афғонистон ва ғайра, масъалаҳои ҷолиби диққати арафа
ва солҳои инкилоб зикр ёфтаанд.

Хотираҳои Олимхон аз якҷанд ҷиҳат барои омӯхтани таъ-
рихи халқи тоҷик дорон аҳамияти махсус аст. Барои исботи
он меҳоҳем диққати хонандаро ба як масъала ҷалб намоем.
Ин ҳам бошад ёрии Афғонистон ба амири Бухоро. Дар «Таъ-
рихи халқи тоҷик» (ҷопи Москва, с. 1964 ҷилди 3, китоби якум,
саҳ. 81) зикр ёфтааст, ки дар ибтидои моҳи март соли 1918
дар Бухоро отрядҳои афғонҳо ба ёрии амир омода шуда теъ-
додашон ба ду ҳазор мерасид. Хучҷати расмӣ ва шаходати
муаллифони зерин гувоҳӣ медиҳанд, ки доир ба ин масъала
ништибохи ҷузъӣ роҳ ёфтааст.

Бинобар он онди ин далели таърихӣ мебошад муфасссал ра-
вшанӣ андохт.

Дар бейғони миллии Афғонистон (шаҳри Кобул) як сил-
сила санадҳо маҳфузанд. Яке аз он мактуби ҷавобии подшо-
ҳи Афғонистон Амонуллоҳон ба ду нафар мансабдори шаҳри
Мазори Шариф мебошад. Аз матни он маълум, ки ин мактуб
ба таърихи инқилоби халқии Бухоро бевосита алоқаманд аст:

«Олишшон, ҷалолатмабон — Муҳаммад Иброҳимхон, по-
зири адлия ва Муҳаммад Сурурхон ноибсолор, ноиб ҳукумати
Мазори Шарифро возеҳи хотир бод!

Аризаи маърузан 3 моҳи ҷорин шумоён ба шумули макту-
би подшоҳи Бухоро(ро) бо илтимоси ҷавоби кофӣ бо дусад на-
фар ашхоси ҷаррар ва як зарб тӯби қотирӣ, бо як зарб тӯби
оташишон, аз шумоён ва ҷавобе, ки барои маъзи илайҳ на-
вишта ва дарҷи аризаи мазкурин худ кардаед, қомилан ҳолин

донистан хотир гардид. Чун қабл аз ин тарзи сиёсати худро барои шумоён муфассалан навиштаам, алҳол низ менигорам, ки ба сарҳалдорӣ ва корҳои дохилан худро мутаваҷҷеҳ бошед ва бидуни аҳкоми ҳузур ба ҷунии масона икдом накунад. Фй 20 моҳи мизон, 1299. Амонуллоҳхон».

Аз ин мактуб маълум мешавад, ки амири Бухоро барои ёрӣ ба ҳамсояи худ ҳукуматдорони Мазори Шариф пештар ҳам муроҷиат кардааст. Подшоҳи Афғонистон бори аввал ҳам доир ба сиёсати худ нисбат ба воқеаҳои Бухоро мансабдорони номбурдари оғохонидоаст. Вале бар хилофи таъкид онҳо барои ёрӣ ба амири Бухоро омодагӣ намуда, руҳсати подшоҳи худро гирифтани шудаанд. Устод С. Айний дар асари худ «Дохунда» муносибати амири Бухоро ва Афғонистонро аз забони қаҳрамонҳо дар се мавриди таърихӣ тасвир кардааст. Бори аввал хангоми дар Бухоро ҳукм рондани амир, бори дуввум дар аснон ғурехта истодани ӯ ва дафъан саввум баъди дар Кобул сокини шудани амир Олимхон.

Рӯзхон охири ҳаёти сокинони арки Бухоро ва рафту омади онҳоро ба назди Олимхон дар мавзеи Ситораи Моҳи Хоса тасвир намуда С. Айний дар сӯҳбати ду мансабдори амир — ясаулбошини кушбегӣ ва тўбчибошӣ, руҳияи онвактаро хело ҳуб ба қалам овардааст. Аз тарафи яке аз ин мансабдорони ноумедӣ низоҳат гардида, дигараш ясовулбошӣ, ӯро таскин мебахшад ва ба пойдорӣ ҳукумати амири бовар кунондани шуда якҷанд далелҳо меорад. Яке аз умедҳои онҳо ҳамин буд: «Ба рафти кор нигоҳ карда ҳозирӣ ҳам дида истодаанд, аз дастан шербачаҳо, ки ҳама дуздони қорноманишондода мебошанд, бисёр умедҳо кардан мумкин аст. Хусусан дастан афғонӣ қасони бисёр озмуда ва ҷангидаанд, ҳар кадоми онҳо ба сад нафар «большевики мужик» ҷавоб гуфта метавонанд («Дохунда», нашриёти давлатии Тоҷикистон, Сталинобод, 1949, с. 256).

Аз ин порча он «дусад нафар ашхоси ҷаррори» дар мактуби Ҷавобии Амонуллоҳхон зикрфта ба хотир меояд. Мутаассифона мактуби имдодхоҳонаи амир ва таърихи навишта шудани онро мо наметавонем. Шояд дар ҳамаи рӯзхон охири ҳукмронии худ Олимхон онро навишта мазмунашро барои байни аҳоли паҳн кардан, ба мансабдорони дарбор маълум карда бошанд.

Дар «Дохунда» албатта, мазмуни ҷавоби подшоҳи Афғонистон ба мактуби имдодхоҳии амир зикр нафтааст. Вале аз рафти воқеа С. Айний муносибати мафии Амонуллоҳхонро ба ҳуби хис намуда бори дуввум ба сари ин масъала баргаштааст.

Ин дафъа амир дар роҳи Кўргонтеппа барои ғурехтан ба Афғонистон тайёрӣ медиҳад. Дар ҳамаи вақт мактуби Мирзони Урганҷиро ба ӯ расонидаанд, ки аз Дарбанд равон карда

буд*. Ба кавли шарқшиноси маъруф профессори марҳум А. А. Семёнов (1873 — 1958) Мирзон Урганҷӣ аз шаҳри Урганҷ набуд. Ин номро барои он гирифтааст, ки пеш аз мансабдори дарбор гаштан ӯ дар даромадгоҳи сарои урганҷиҳои шаҳри Бухоро нишаста вазифаи одии мирзогиро адо мекардааст. (А. А. Семёнов ҳамчун мансабдори подшоҳӣ бо амир Абдулаҳад, амир Олимхон, дарбориёни онҳо, аз ҷумла Мирзон Урганҷӣ ҳамсӯҳбат шудааст). Дар ин мактуб ба катори як силсила маълумотҳо ҷунин навишта шуда буд:

«Аз давлатҳои беруна танҳо аз Инглис умед кардан дуруст аст, ки онҳо ҳамеша меҳонад Туркистонро аз дасти русон бигиранд. Давлати Афғонистон бошад, қавл надорад, вақте ки ба давлати олий захираи чашм расид, чизҳои ваъдакардаашро надод ва боз ҳам ёрӣ медиҳем гуфта фиреб дода гаштааст; ба ҷадид будани Амонуллоҳон ҳеҷ шакку шубҳа нест» (сах. 288).

Маълум мешавад, ки ҳангоми ба мансабдорони дар мактуби Амонуллоҳон номбаршудаи Мазори Шариф супоридани мактуби амири Бухоро онҳо ваъдае дода будаанд. Вале барои иҷрои он аз подшоҳи худ иҷозатнома талабида, раддия гирифтаанд, ки он сабаби ранҷиши Мирзон Урганҷӣ ва ба ҷадидӣ айбдор кардани Амонуллоҳон гардидааст.

Навбати саввум масъалаи мадади Афғонистон ба амири Бухоро ва босмачиёни дар ҳудуди Осиёи Миёна амалкунанда дар «Дохунда» ҷунин тасвир ёфтааст:

«Иброҳимбек, Эшонӣ Султон, Давлатмандӣ, Абдулқайюмӣ, Туғайсарӣ, Барот-эшик-оқобӣ ва соирӣ қурбошиён ва сардорони босмачӣ ба даста ва навкарони худ дар шаҳри Қўлоб сарчамъ шуданд: пас аз он ки миёни худ аҳду паймон баста ҳамаи қурбошиён Иброҳимбекро ба сари худ қалон бардоштанд, қалонон дар як хона нишаста маҷлиси ҳарбӣ барпо карданд. Иброҳимбек гуфт:

— Қорҳо мувофиқи матлаб меравад: ба дасти мо афтодани шаҳри Қўлоб ин як фоли хайрест, ки пас аз ин то шаҳри Бухоро ба мо роҳ кушода хоҳад буд. Аз тарафи ҷаноби олий ҳам хабарҳои хуш расида истодааст: аз рӯи марҳаматҳои олий худо, пайғамбар ва шарият ба мо ёр аст: ҷунонӣ, бо вучуди саҳтгириҳои ҳукумати Афғонистон, ки ҳеҷ намехоҳад миёни ҷаноби олий ва давлати Инглис робита пайдо шавад, дар ин қор роҳ ёфта шудааст, қасе аз қорғузори қонсулхонаи давлати Инглис ба либоси машқӣ даромада миёни ҷаноби олий ва сафири Инглис хату хабар бурда оварда истодааст: ҷаноби олий ва сафир қорро ба тарзе қарор додаанд, ки пас аз

* Дар «Таърихи нофеъӣ» таърихи ин мактуб низ зикр ёфта, муаллиф навиштааст, ки оро Мирзон Урганҷӣ аз Хисор равои қарда буд.

ни мо аз ҷиҳати ярок ҳеҷ тангӣ намекашем: хоҳ аз роҳи Хонобод бошад ва хоҳ аз роҳи Бадахшон ба мо ҳаргуна ярок расида менстад...» (сах. 341).

Аз ин баёнот равшан мешавад, ки ҳатто баъди дар Кобул гуреза шудани амир ҳам ҳукумати Афғонистон ба қувваҳои зиддиникилобин Осӣён Миёна мадад нарасонидаст. Ибтидо онро мо дар хотираҳои Олимхон меҳонем: «Бандаи очиз барои тараддуи сарриштан худ саъй ва кӯшиш намудам. Бинобар иродани илоҳӣ, мувофиқи тақдирӣ насиби тараддуҳоям қорғар нашуда расидани имдод ва ионат (аз тарафи Афғонистон — А. М.) аз назар дур буд. Лиҳозо ризо ба тақдирӣ илоҳӣ дода ба доруссалтанати Кобул икомат варзидам».

Сабаби раддияи Афғонистон чӣ буд?

Англия аз мақсади истилогарии худ даст накашида ба қорҳои дохилии Афғонистон даҳолат намуда, мақсади аз душворихон иқтисодӣ ва сиёсии ин мамлакат ба манфиати худ истифода бурданро дошт. Аз ҳамин сабаб халқи афғон интиҳоро бад меид. Амири Афғонистон Амонуллоҳхон имкон надошт, ки рӯхияи мардуми зери дасташро ба инобат нагирифта ба амири Бухоро кумак расонида, бо ин қори худ бо Англия наздик шавад.

Сабаби дигари аз ёри худдорӣ қардани ҳукумати Афғонистон дар ин буд, ки Амонуллоҳхон охири моҳи феввали соли 1919 ба сари ҳокимият омада буд. ӯ меҳост, ки маҷеи худро ҳам дар дохили мамлакат ва ҳам бо ҳамсоягони худ, махсусан давлати Шӯроҳо мустаҳкам намояд. Бо ин мақсад ӯ 7 апрели соли 1919 бо мактуб ба В. И. Ленин муроҷиат қарда, барои Русияи Шӯравӣ бастанӣ алоқаҳои дӯстона изҳори хоҳиш намуда буд. 27 майи соли 1919 бо имзои В. И. Ленин ва М. И. Калинин ҷавоби мактуби Амонуллоҳхон ба Кобул расида буд. Баъди ин нава мукотибаҳо ва изҳори ақидаи дӯстона ёрии яроқинок ба амири Бухоро ва дигар қувваҳои зиддинсоветӣ давлати Афғонро дар ҳолати ноғувор мегузошт.

Сабаби дигари худдорӣ намудани подшоҳи Афғонистон аз ёрии ҳарбӣ ва мансабдорони худро ба ин қор роҳ надоданаш дар он буд, ки моҳи июни соли 1920 дар шаҳри Мазори Шариф шӯриши сарбозони афғон сар зада буд. Бе асос нест, ки Амонуллоҳхон ба мансабдорони ин шаҳр дар мактуби ҷавобнаш амр қардаст, ки ба қорҳои Бухоро дахл нанамуда ба сарҳаддорӣ ва қорҳои дохилан худҳо мутаваҷҷеҳ бошанд. Ин суҳанон ҷуни маънӣ доштанд, ки сарҳадди давлати Афғонро аз паҳн шудани идеяҳои революцияи пролетарӣ ба дохили мамлакат «қосбонӣ» намояд. Доир ба шӯриши сарбозони Мазори Шариф маълумоти қофӣ надорем ва таърихи сар задану паҳн шудани он ҳанӯз омӯхта нашудааст.

Аз рӯи асноди аз бойгонии миллии Афғонистон дастраси мо

гардида маълум мешавад, ки ҳукумати Афғонистон аз тарси ин шӯриш ба консули русҳо дар ин шаҳр таклиф кардааст, ки аз Мазори Шариф ба шаҳри Бомӣён кӯчад. Сабаби инваз кардани ҷои намоёндан давлати революционӣ дар он буд, ки шӯриши сарбозони Мазори Шариф доираи васеъро гирифта бардавом гаштааст. Тахмин бояд кард, ки ингуна шӯришҳо дар зери таъсири ғалабаи инқилоби Октябр дар якҷанд шаҳрҳои Мовароуннаҳр сар зада буд. Бинобар он ҳукумати Афғонистон бо баҳонаи таъмин намудани амнияти консули ҳукумати Русияи шуравӣ онро ба ҷои дигар кӯчонида аст.

Дар ҷунин шаронти хавфноке, ки урду муқобили ҳукумати худ сар бардошта буд, ёрӣ расонидан ба ҳукумати амири сарнагунгашта, амалиёти ниҳоят хавфнок барои Афғонистон мегашт.

Бо вучуди ин Амонуллоҳхонро хайрҳои Инқилоби Октябр, ҳамфикри инқилобиёни Бухоро пиндоштан ба ҳақиқати таърихӣ мувофиқат намекунад. Сабаб он ки ҳарчанд ӯ ба амири Бухоро ва босмачиёни ёрии ғаёлона нарасонида бошад ҳам, амир Олимхон ва дигар қувваҳои зиддинқилобии дар Осиёи Миёна шикаст хӯрда беруншударо қабул карда, онҳоро бо заминӣ манзилгоҳ таъмин намуд. Барои равшан сохтани муносибати Амонуллоҳхон ба амири Бухоро ба хотираҳои худ Олимхон мурочиат менамоям: «Явми чаҳоршанбе, ҳаштуми рамазони санаи 1339 (17 май 1921) ба доруссалтанани Қобул расидам. Барои суқунати банди очиз боғи шоҳӣ — Қалъаи Муродбекро ғайбӣ намуда буданд, ки омада ба он ҷо қарор гирифтаам. Аз тарафи олиҳазрат амири Афғонистон як даҳ нафар аз вузаро ва умаро ба боғи мазкур омада истиқбол намуда, сонияи олиҳазрат амири Афғонистон ин банди очизро ҳамроҳи чанд нафар аз мӯътабарин хоста, мулоқот намуда ба ҷамоли ҳамдигар мушарраф гардидам. Низ давлати Афғонистон муддати як моҳ меҳмондорӣ намуда баъд аз гузаштани як моҳ маблағи 12 ҳазор рупаи қобули барои масоифи маҳориҷи хармоҳа (маош) муқаррар намуданд».

Олимхон дар Қобул ҳаёти осудаҳолони гузаронида ба қорҳои дохилии ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна ғаёлона даҳлат менамуд. Босмачиёниро бо яроқ таъмин карда, амалиёти зиддинқилобии онҳоро роҳбарӣ мекард.

Амир дар Афғонистон 23 сол умр бурдааст.

Албатта, Олимхон баъзе воқеаҳои таърихи идеализация кардааст, ки шарҳу эзоҳ меҳоянд. Бидун он, саргузашти амир аз забони ӯ ҷолиб буда, барои таърихи халқи тоҷик ва дигар халқҳои Мовароуннаҳр аз аҳамият ҳолӣ нест. Бо инбарои дигар гӯем, бо як порои муҳими таърихи халқ аз назари амири Бухоро наздик мешавем.

Ин китоб бо ҷунин тасвирҳои оро ёфтааст: «Байроқи давла-

ти Бухорон Шариф», «Арки салтанати давлати Бухоро», акси Амир Абдулахадхон, акси генерал Хочи Юсуф, «Нишони салтанатин Бухорон Шариф», «Сиккаи тиллои Бухоро», «Зарби танган Бухоро» ва «Мухри давлатин амири Бухоро». Дар охири китоб харитан ранган аморати Бухороро ҳамроҳ намуда, дар он ноҳияҳои аз тарафи Русия забтшударо зикр кардаанд.

Хетирахон
Амир Олимхон

ФАСЛИ АВВАЛ

Ба номи худои бахшоянди меҳрубон.

Алҳамду лиллоҳи раб-ал-оламин в-ас-салават в-ас салом ало расулиҳи Мухаммад ва олиҳӣ ва асҳобиҳӣ аҷмаин. Аммо баъд, бар замонри асҳоби дониш ва бар хавотири арбоби биниш пӯшида мабод, ки ман ходими фадавии (фидой) миллати начибияи Бухорои Шариф Сайид Амир Олимхон, ҳукмрони мулки Бухоро будам. Кайфияти аҳвол ва саргузашти худро аз замони хурдсолӣ то замони салтанат дар пойтахти Бухоро ва муҳорибае, ки ҳамроҳи балшувик намуда, ҳикоёти ҳичрати худро, ки ба доруссалтанаи Кобул кардаам, дар силки таҳрир дароварда баён намуда, «Таърихи ҳузи ал-милали Бухоро» ном ниҳодам, то ки қорини ва нозирин аз баёни ҳолати ин банда ва салтанат, ки дар пойтахти Бухоро ва тааллиқоти он намуда, муҳорибаи ҳамроҳи балшувик карда ва ҳичрат дар Афғонистон намудаамро, матлаъ гардида ба дидаи инсоф назар намоянд.

Тӯтии нотикаи лисонро дар шохсори баён чунин дар тараннум меоварам, ки чун ин банди даргоҳи олия Сайид Амир Абдулаҳад, шахриёри дорулфоҳираи Бухорои Шариф, дар овози истикрори салтанати ҳазрати падари бузургвор, баъд аз таҳсили илми диниётро намудан, барои усули таълим ва қонуни салтанат ва мамлакатдорӣ, ба давлати узамои Рус дар умри сздаҳсолагиам, санаи 1893 мелодӣ, бо амру фармониши ҳазрати шаҳаншоҳ, падари бузургвор, ҳамроҳи якчанд нафар мӯътабарини намакхӯрон дар Петербург озим гардида рафтем. Аз рӯи тарбияти мактабҳо бояд ҳафт сол хонда шавад. Бинобар хоҳиши падари бузургвор зудтар шудани таълимотро се сола муқаррар карданд. Дар ин се сол айёмҳои тобистон бинобар мактабҳо баста шудан, ба Бухоро, ба хизмати падар омаду рафт мекардам. Мудати се сол таълими улуми низоми мамлакатро ҳосил намуда хатм карда, имтиҳон додам.

Аз тарафи давлати узамои Рус ба валиаҳди давлати Бухоро маро мансуб гардонидан дар санаи 1891 мелодӣ¹ аз Петер-

бург дар Бухорон Шариф, дар назди зоти шоҳонаи ҳазрати падари бузургворам боз гаштам.

Чун ба дастбӯси ва мулоқоти қиблаи амҷодам (мачид, бузург) мушараф шудам, маро муддати ду сол ҳамрикоб ба хидмати худ нигоҳ дошта, дар ин муддат баъзе таълимоти дохилан ватани муқаддаси махруси (худуди ҳифзшавандан мамлакат) худро аз месони мубораки худ таълим намуданд, ки аз он фавонд зиёд ҳосил намудам. Маро аз тарафи зоти шоҳонаи падари бузургвор ба ҳукумати вилояти Насаф, ки яке аз тавобеоти Бухорон Шариф буд, марҳамат фармуда, сарафрозӣ бахшиданд, ки хилъати шоҳонро дарбар ва маншури хисравонаро бар сар ниҳода, ба иҷозати падари бузургворам азми вилояти мазкур гардидам, ки аёнро ҳос ва авони вилояти мазкур истиқбол карда мулоқот намуданд. Ман низ аҳволпурсӣ намуда, дохили курғони вилояти Насаф шуда, ҳама калоншавандагонро муборакбод дода, хурсанд ва мамнун гардонидам. Муддати ҳукумати ин банди очиз дар вилояти Насаф 12 сол буд. Дар ин муддат ҳукумат ҳамеша ба фуқародорӣ ва ғарибнавозӣ кӯшида, дони маълумонро аз золмон ситонида, ба ҳаққи афтодагон тараххум намуда, аҳолии нуфуси вилояти мазкурро аз худ хурсанд ва мамнун мегардонидам. Наздикии вилояти мазкур дарёе, Боқашқа (?) ном убур менамуд, ки ба гузаштани он аҳолии фуқаронро хеле дар ташвиш дида, барон осониши аҳоли ба дарёи мазкур як пул аз сангу оҳак ба номи худ бино намудам, ки фақиру фуқаронро аз ташвиш муҳаллас (ҳалосӣ) ёфта бо осудагӣ бошанд. Дигар барон бини мадорис ва ибодатхонаҳо саъйи мавфур (фаровон) нузур доштам. Баъд аз ин дувоздахсола ҳукуматам, падари бузургворам, маро дар ҳукумати вилояти бодияхурак, машхур ба Кармина, ки ин ҳам яке аз тобеи дорулфоҳираи Бухорон Шариф буд, интиқол дода, ба зоти шоҳонаи худ наздик оварданд.

Аз ҳукумати вилояти Насаф ба вилояти Кармина ҳукмрон гардидам. Дар вилояти мазкур мудати ду сол ҳукмронӣ намудам. Дар ин асно зоти шоҳона, ҳазрати Сайид Амир Абдулаҳадхон, падари бузургворам, ба тақдири илоҳӣ сари фаноро аз ғиребонӣ бақо бароварда, реҳлат намуданд. Муддати салтанати ҳазрати шаҳрёрӣ зав ул-иктидор, падари бузургворам, 26 сол буд.

Дар даҳуми моҳи муҳаррам, санаи 1329 ҳиҷрӣ, мутобиқи санаи 1911 мелодӣ, ба тахти салтанати маъруси, (мерос монда) ба ҷои падари марҳуми мағфурам, дар маснади подшоҳӣ нишастам. Умуми нуфуси Бухорон Шариф бо ин банди очиз даст баёт (аҳду паймон) доданд.

Баъд аз ҷилуи ин банди даргоҳи илоҳа, хирочи яқсоли мамолики худро ба фуқаронро ба тариқи эъто (бахшиш) маоф намуда сарафроз гардонидам. Баъд аз гузаштани як сол ба интизоми мамлакатдорӣ ва фуқаронарварӣ кӯшидам.

ҲАСЛИ АВВАЛ

Ба номи ҳудои бахшоянди меҳрубон.

Алҳамду лиллоҳи раб-ал-оламин в-ас-салават в-ас салом ало расулиҳи Муҳаммад ва олиҳи ва асҳобиҳи аҷмани. Аммо баъд, бар замонри асҳоби дониш ва бар хавотири арбоби биниш пӯшида мабод, ки ман ходими фадавин (фидой) миллати начибияи Бухорон Шариф Сайид Амир Олимхон, ҳукмронии мулки Бухоро будам. Қайфияти аҳвол ва саргузашти ҳудро аз замони хурдсолӣ то замони салтанат дар пойтахти Бухоро ва муҳорибае, ки ҳамроҳи балшувик намуда, ҳикмати хичрати ҳудро, ки ба доруссалтанати Қобул кардаам, дар силки таҳрир дароварда баён намуда, «Таърихи ҳузи ал-милали Бухоро» ном ниҳодам, то ки қорини ва нозирин аз баёни ҳолати ин банда ва салтанат, ки дар пойтахти Бухоро ва тааллиқоти он намуда, муҳорибаи ҳамроҳи балшувик карда ва хичрат дар Афғонистон намудаамро, матлаъ гардида ба дидаи инсоф назар намоянд.

Тўтин нотикаи лисонро дар шохсори баён чунин дар тараннум меоварам, ки чун ин бандан даргоҳи олия Сайид Амир Абдулаҳад, шаҳриёри дорулфохираи Бухорон Шариф, дар овози истиқрори салтанати ҳазрати падари бузургвор, баъд аз таҳсили илми диниётро намудан, барои усули таълим ва қонуни салтанат ва мамлакатдорӣ, ба давлати узамон Рус дар умри сздаҳсолағнам, санаи 1893 мелодӣ, бо амру фармониши ҳазрати шаҳаншоҳ, падари бузургвор, ҳамроҳи якчанд нафӣр муътабарини намакхӯрон дар Петербург озим гардида рафтем. Аз рӯи тарбияти мактабҳо бояд ҳафт сол хонда шавад. Бинобар хоҳиши падари бузургвор зудтар шудани таълимотро се сола муқаррар карданд. Дар ин се сол айёмҳои тобистон бинобар мактабҳо баста шудан, ба Бухоро, ба хизмати падар омаду рафт мекардам. Мудати се сол таълими улуми низоми мамлакатро ҳосил намуда хатм карда, имтиҳон додам.

Аз тарафи давлати узамон Рус ба валиаҳди давлати Бухоро маро мансуб гардонида дар санаи 1891 мелодӣ¹ аз Петер-

бург дар Бухорон Шариф, дар назди зоти шоҳонаи ҳазрати падари бузургворам боз гаштам.

Чун ба дастбӯсӣ ва мулоқоти қиблаи амҷодам (мачид, бузург) мушараф шудам, маро муддати ду сол ҳамрикоб ба хидмати худ нигоҳ дошта, дар ин муддат баъзе таълимоти дохилаи ватани муқаддаси маҳрусан (худуди хифзшавандаи мамлакат) худро аз месони мубораки худ таълим намуданд, ки аз он фавонд зиёд ҳосил намудам. Маро аз тарафи зоти шоҳонаи падари бузургвор ба ҳукумати вилояти Насаф, ки яке аз тавобеоти Бухорон Шариф буд, марҳамат фармуда, сарафрозӣ бахшиданд, ки хилъати шоҳонро дарбар ва маншури хисравонаро бар сар ниҳода, ба иҷозати падари бузургворам азми вилояти мазкур гардидам, ки аёнӣ ҳос ва авони вилояти мазкур истиқбол карда мулоқот намуданд. Ман низ аҳволпурсӣ намуда, дохили қургони вилояти Насаф шуда, ҳама калоншавандагонро муборакбод дода, хурсанд ва мамнун гардонидам. Муддати ҳукумати ин бандан очиз дар вилояти Насаф 12 сол буд. Дар ин муддат ҳукумат ҳамеша ба фуқародорӣ ва ғарибнавозӣ кӯшида, дони мазлумонро аз золмон ситонида, ба ҳаққи афтодагон тараххум намуда, аҳолии нуфуси вилояти мазкурро аз худ хурсанд ва мамнун мегардонидам. Наздикии вилояти мазкур дарёе, Боқашка (?) ном убур менамуд, ки ба гузаштани он аҳолии фуқаронёнро хеле дар ташвиш дида, барои осоиши аҳоли ба дарёи мазкур як пул аз сангу оҳак ба номи худ бино намудам, ки фавқу фуқаронён аз ташвиш муҳаллис (ҳалосӣ) ёфта бо осудагӣ бошанд. Дигар барои бинои мадорис ва ибодатхонаҳо саъйи мавфур (фаровон) нузур доштам. Баъд аз ин дувоздаҳсола ҳукуматам, падари бузургворам, маро дар ҳукумати вилояти бодияхурук, машҳур ба Кармина, ки ин ҳам яке аз тобеи дорулфоҳираи Бухорон Шариф буд, интиқол дода, ба зоти шоҳонаи худ наздик оварданд.

Аз ҳукумати вилояти Насаф ба вилояти Кармина ҳукмрон гардидам. Дар вилояти мазкур мудати ду сол ҳукмронӣ намудам. Дар ин асно зоти шоҳона, ҳазрати Сайид Амир Абдулаҳадхон, падари бузургворам, ба тақдири илоҳӣ сари фаноро аз ғиребони бақо бароварда, реҳлат намуданд. Муддати салтанати ҳазрати шаҳрёрӣ зав ул-иктидор, падари бузургворам, 26 сол буд.

Дар даҳуми моҳи муҳаррам, санаи 1329 ҳиҷрӣ, мутобиқи санаи 1911 мелодӣ, ба тахти салтанати маврусӣ, (мерос монда) ба ҷои падари марҳуми мағфурам, дар маснади подшоҳӣ нишастам. Умуми нуфуси Бухорон Шариф бо ин бандан очиз дастӣ байат (аҳду паймон) доданд.

Баъд аз чилуси ин бандан даргоҳи илоҳа, хирочӣ яксолаи мамолики худро ба фуқаронён ба тариқи эъто (бахшиш) маъф намуда сарафроз гардонидам. Баъд аз гузаштани як сол ба интизоми мамлакатдорӣ ва фуқаропарварӣ кӯшидам.

Дар бинои интизом ва ободии давлати Бухоро саъйи мавфур ба зухур овардам. Ба бинои мадорис ва ибодатхонаҳо шуғл варзидам. Барои таълими ҳар улум тараддуди болиғ (комил) доштам. Дар наздикии арки Бухорон Шариф, (ки) Болон Хавз меноманд, ба номи худ як масҷид — ибодатгоҳ бино намудам. Дар таҳти манори Бухоро, ба даруни бозор як мадраса — Дорул Улум, ба номи худ бино намуда, барои таълими ҳар улум муаллим таъйин фармуда, барои масориф ва маошу пӯшоки толибони дар мадрасаи мазкур истиқомат меварзидатӣ, аз тарафи худ, як нафар нозир таъин намуда, хурук ва маош ва пӯшок дар вақти муайян мерасонидам. Дар ободии асвоқ (бозор) ва зуруб (анвоъ) хеле саъй дошта, дар муддати се сол хеле мамлакати Бухоро ро обод намуда зебу зиннат додам. Аз тараддуди саъю кӯшишам нуфуси Бухоро ва мамолик хеле мамнун буданд. Банда шукрона менамудам, ки барои миллати худ хизмати аз дастам меомадагиро мекунам.

Бандаи очизро дар мамолики Турон муддати салтанат даҳ сол буд. Баъд аз инкизиш даҳ сол ҳамроҳи давлати Сувети Ҷумҳури Балшувик муқаддима намуда, охир ул-амр, ба давлати Афғонистон ҳиҷрат намудам.

ҲИҚОЯТИ МУҲОРИБАИ БАЛШУВИК

Ҳиқояти муқаддимаи ҳамроҳи балшувик карданам ва ҳиҷратро ихтиёр намуданам барои ёдгори нозирин таҳрир медорам, то аз аҳволоти саргузашти худ воқиф гардонам.

Чун давлати Бухорон Шариф аз аҳди салтанати худам, Сайид Амир Музаффархон махфури олизамои салтанати Сайид Амир Абдулаҳадхон махфури марҳуми падари бузургворам, то замони муддати салтанатӣ ин бандаи очиз дар Бухоро буд, то вақти истиқрори салтанати давлати муаззами Рус, мудати 63 сол инчониб дӯстӣ ва ошноӣ ба зухур расида, дӯстии давлатии барқарор ва бардавом буд*. Азбаски дар вақти худам давлати Рус бо давлати Бухоро муоҳида намуда дар муоҳидаашон аз хусуси асокир ва олооти ҳарбӣ аз Бухоро мавқуф шуда, барои аспоби ҳарб ва аскария давлати Рус худ — зиммадор гардида, 12 ҳазор асотир муқаррар шуда, барои муҳофизати мамлакат ҳаргоҳ аспоби асокир лозим мебуд, аз тарафи давлати Рус барои давлати Бухоро мухайё буд. То замони будани давлати императорӣ ба асокир ва олооти ҳарбӣ давлати Бухоро ҳеҷ эҳтиёҷ надошта, бо осудаҳои ҳуқуқро нӣ намуда ва ба ободии мамлакатҳо мекушидем. Баъд аз инчунин инқилоби давлати Рус ин бандаи даргоҳи илоҳӣ ба сарришта ва тараддуди давлати худ саъйи балиғ намудам.

* Аввали ҷумла равшан нест.

Бинобар тақдирӣ ҳазрати ҳудованд аз ҷамоати Рус якҷанд мардумони бе асил ва шахсонӣ ҷоҳил пайдо гардида, раҳна ба давлати узамои Рус андохтанд. Ба худ мусаммаи намуда, мардумонро тақлиф дода, ҳар ҷо, ки ба ин қонуни бе асл ашхосе, ки рағбат доштанд, мучтамеъ гардонидан. Охирулаи давлати императории Русро аз салтанат фуруди оварда, аз ҷамоати худҳо чанд нафар қалон бардошта, ҳукумати худҳоро Маҷлиси Шурои Муаккаатӣ ном ниҳода Керенский номро Раиси ҷумҳури бардошта. Ин давлати муаккаатиҳошон чанд моҳ давом намуд. Аз тарафи ҳукумати ҷамҳури Керенский маъкур Преображенский ном яке вуқалон вазири мухтор гардида дар дор ул-фоҳираи Бухорои шариф омадани шуда, ворид шуд. Ҳамроҳи ин бандан очиз мулоқот гардида гуфтушунид ва муоҳидани давлатиро иҷро намуда, истиқлоли давлати Бухоро бо ин бандан очиз доди муоҳида намуда, имзо кард, воқеъ мурочаат намуд.

Зоти шоҳонам баъд аз истиқлоли давлати Бухоро ҳосил намудан, ҳамроҳи давлати Афғонистон равобити дӯстӣ ва ошноӣ ба зухур оварда, аз тарафи давлати Бухоро вазири Тӯраҳӯда ва Муллоқутбиддини ба давлати Афғон фиристодам². Дар ин асно Ҳочӣ Сафарбийро низ ба намоёндагии худ назди комиссияи (комиссия) англисӣ дар Маҳмад фиристонидам, Комиссияи маъкур низ ҷавоби мувофиқ дод. Баъд ман ба балшувикҳо эълон кардам, ки бояд Бухоро тахлия намоёнд. Балшувикҳо муқовимат карданд. Дар ин зими Мирзо Салимбек парвоначӣ ва Абдурауф Қорвонбоширо барои раҳнамоии асоқирони англисӣ ба Ҷаҳорҷӯи фиристонидам. Вале ба маҳзи вуруди онҳо ба Ҷаҳорҷӯи асоқирони англисӣ муҳоҷират карда буданд³.

Ҳамин ки давлати Афғонистон ҳамроҳи давлати Бритония мухориба тамои намуданд, баъд аз тарафи давлати афғон ҷеңерол Муҳаммадвалиҳон вазири мухтор гардида ба давлати муқаддаси Бухорои Шариф омада (бо) зоти шоҳонам... мулоқот намудани шуда, аз тарафи олиҳазрат амири Афғон тӯҳфаи бисёр оварда, ба ин бандан очиз таслим намуда, ҳамроҳи вазири мухтор мулоқот намудам. Дар аснои мусоҳиба аз ин бандан очиз мақсади шахсӣ суол намуд. Ба ҷавоби он гуфтам: айни маҳвара ҳамин хоҳад буд, ки ҳамроҳи балшувик оғози ҷарб намоём, зеро ки ҳамин фурсат ниҳоят далолат дар зафӣи душман дида мешавад. Вақтро ғанимат доништан лозим, лобудди (ноғузир) аст. Аз баски ин вазири мухтор маъсуфи шахси дурбин ва ҳавоҳои давлати ислом мебошад, барои ман ҷуғнин посух дод, ки Шумо ҳамроҳи давлати Афғонистон яке, ҳарду бародар ҳастед. Яки Шумо алҳол дар муқобили давлати Бритония қамар баста, оғоз ҷарб намуда. Шумо ҳам аз ин тараф бо давлати балшувик ҳамин рафтор намоед, мабодо худо нақарда, ба воқеаи Шумо ҳарду бародар худди (хо-

дим) миллат сабаби харобии ду давлат ба олами ислом зо-
хир гардад ва таъчил ба кор набаранд, то ки дида шавад,
ки кори бародаратон ба кучо анҷом хоҳад ёфт. Баъд аз он ба
салоҳ ва машварати ҳамдигар кор намоянд бехтар хоҳад буд.
Чуини гуфтори ин вазири аъзам аини савоб буд. Хайрияти
худро ба ҳамин доништам ва ин амро насби хотири худ дош-
та, чанд вақт савро пешан худ сохтам.

Муҳаммадвалихон аз тарафи давлати Бухоро ба тарафи
давлати Рус мурочиат намуд. Олиҳазрат амири Афғонистон
ба тариқи равобити истехкоми дӯсти Ҳазратхон баркади
(полковник) низомиро бо маъа дусад нафар аскарӣ, як дас-
та музика, 7 тӯб, 7 адад фил барои ман равона карданд⁴. Дар
ин асно барои тадбир ва сариштан мамлакатдорӣ ба дав-
лати Муваққати Ҷумҳури Керинский аз тарафи худ, ин бандан
оғиз меҳостам шахси мӯтамади худро вафди (хайати сафо-
рат) худмухтор гардониди фиришода, таҷдидан муоҳида им-
зо намоям. Давлати муваққатӣ мазкур, ба андак фурсат, дар
байни худхошон инкилоб пайдо гардида ду қисм шуданд.
Яке меншевик ва яке балшувик. Ҳарду ҷамоа ба ҳам маҳор-
иба оғоз карданд. Лихозо, ҳеле дар байни эшон муқобила ва
муқотила афтад, охируламр давлати Рус дар балшувик қар-
ор ёфта, ҳамагӣ қалоншавандагони Рус ба ҳар давлат пар-
роканда шуда паноҳгузини гардиданд. Қонуни ин ҷамоаи бал-
шувик ба ҳеҷ гуна доништа ва дида нашуд. Чунки ҳамеша дар
тараддуд ва таҳрики ин ҷамоа ба харобии ҳукумат ва бай-
ронии мамлакат ва мафқуд (аз миён бардоштан) намудани
одамон ва ибодатхонаҳои худ буда, ба ҳарҷо, ки шахси мӯ-
табар ва давлатдор мегардид, аз ҳар фарӣқ (тоифа) ғорат ва
тороҷ намуда, қатли ӯро ба худҳо лозим мешумориданд. Ба
қавли эшон ҳам эътиҳод қарда нашуд.

Дар ин авҷот ин бандан оғиз ба сариштан мамлақати Бу-
хоро рӯҷу намуда, саъй ва кӯшиш варзидам. Ҷамоаи балшу-
вик ба ин қонуни бе асл ва ба маънаи ботила ва сулуки фо-
ҳиша, ки қасди самимӣ доштанд, иҷро намуда, ба мурури айём
ин сулуки шиъагон (?) ба давлати муқаддаси Бухоро сироят
намуда. Шахсонӣ ҳомил ва мардумонӣ бе илм сулуки беасли
Русияи балшувик, музаиммил хотир ва ба иҷрои он саъй дош-
танд, қариб 117 нафар бо мардумонӣ самарқандӣ ва тош-
қандӣ иттифок ва маҷмаъ гардид, ду нафар аз қалони он
ҷамоа Ғайзуллоҳочаев ва Мирзомуҳиддин Мансуров ба
онон ба муфсидонӣ балшувик мақсудӣ худро зоҳир дошта,
муованат хошанд. Ҷамоаи балшувик кӯмаки муфсидонӣ (бад-
корон) қадидӣ шуда, Қолисӯф ном дар роҳи оҳани Қогони Бу-
хоро омада, дар моҳи ҷиҳоди ус-сонӣ, 1336 ҳиҷрӣ, ба рӯзи
шанба, эълони ҳарб дода, ҳамроҳи давлати Бухоро муқориба
оғоз намуданд⁵.

Ба аини инояти илоҳӣ ва мадади шаръии набавӣ, бо вучу-

ди камии асбоб ва олоти ҳарбӣ, зафар ба ҷониби аҳли исломи Бухоро шуда, ин банда зафар ёфт.

Балшувикон ба матлуби худ норасида ризо ба сулҳ доданд. Ин банда ас-сулҳи хайрро малҳузи (мулоҳиза) хотир дошта, ислоҳ намуда, мунъақид гардидам. Баъд аз ин муҳориба аз тарафи Ленин ва Тротский, Элиава ва Буруйдо ном вазири мухтор гардида ба Бухоро омада ҳамроҳи ин бандан очиз гуфтугузор намуда, истиқлолномаи Бухороро барои ман дода, ваъдан асбоб ва олоти ҳарбӣ намуда. Қабл аз ин яксад сол ҳарчо, ки хоки давлати Бухоро буд, барои ман таслим намуда, ҳамчунин 50 ҳазор милтик, 500 тўп, пулимёт, 50 аэроплан, 50 миллион сўм тилло ваъдан овардан намуданд. Аз тарафи давлати Совет Аксулрот номро ба давлати Бухоро сафир таъйин намуда, ба тариқи истехсолоти дўстӣ дар муқобили давлати Афғонистон, 11 адад тўпи бе ўқ барои ман бахшиш гўён аз Тошканд фиристоданд. Чи будани муомилоти балшувикро аз ин тўпҳои бе ўқ доништа шудам. Ин бандан очиз муомилоти балшувик ва сафири онро мувофиқи муоҳидашон надида, хотирам маҳотира пайдо шуда, барои сарриштаи интизоми асокир ва олоти ҳарбӣ тараддуд ва саъй намудам.

Ба фурсати ду сол камобеш асокир ва олоти ҳарбӣ, дар Бухоро андаке чамъ оварда, ба дараҷаи интизом расонидам. Чун ҷамоаи балшувикӣ қонуни худро иҷро намуданд, аз ҳар тараф балшувикҳо сар бардошта муқобала ва муқовамат намуда, балшувикро бекуват карда, дар изтироб андохтанд. Роҳҳои оҳани Русияро бардошта аз ҳар тараф, ки муқаддима эҷод гардид, давлати балшувикӣ хеле занф гардид, ин бандан очиз ба хотираи музаммам доштам, ки ҷамоаи балшувик андак ғавт ҳосил намояд, албатта интиқомни худро аз давлати Бухоро хоҳад гирифт. Дар ин азмина (аём) асокири худро ҳаракат дода оғози муҳориба эҷод кардани будам.

Ҳукумати Хоразм ҳамроҳ барои ман муоҳида намуда, дар зерин идораи ман омада, бо ҳам ҳамроҳи балшувик муҳориба намудан ҳоҳиш доштанд.⁶ Марғар давлати балшувик зўрбазўр рӯ дар тараққӣ ниҳода, бо ин муомилотҳо вақт гузашта ғавт гирифт. Лиҳозо, ин бандан очиз бинобар мавосон замон як чанд нафар аз тарафи худ дар назди Ленин ва Тротский вафд (вакил) намуда фиристодам. Таҷдидан муоҳида имзо намудани шудам. Безътиборӣ ва беоқибатии ин ҷамоаро хуб медонистам. Агар ҳамроҳи ин ранг ҳукумати беасил ва бе оқибат муоҳида намоям дар назди давлатҳои азимани хориҷа сабаби бадномии давлати Бухоро хоҳад шуд. Аз хотири худ ин маъниро дур доништа қатъан бе матлаб бе муддао, ба тариқи муқоракбод бинобар мавосон замони инқилоб панҷ нафар генерал Маҳдихон, Ҳочичурабек туксабо, Ғайбулло Ҳоҷа ҳоҷӣ,

Мирзонаврӯзбӣй ва як нафарӣ дигар дар назди Ленин ва Троцкий ба Маскав фиристодам.

Азбаски давлати Бухоро ба андак фурсат чизе ба дараҷаи нитизом дида шуд ва шафқат ҳам мазхаби исломӣ мо харду бародарро чузӣи як бадаи сохт ва бо давлати Афғонистон муоҳида ва дӯстӣ инҳор гардид, аз ин хусус ҷамоаи балшувик рашк бурда, агар чунии давлати Бухоро оҳиста-оҳиста ба дараҷаи нитизом расидан гирад, давлати ҷумҳури моёиро ба холи парешон ва мубталои ранҷу кулфат хоҳанд намуд. Холи кам асбоб лозим, ки сариштаи он кӯшида, худро аз ин меҳнат халосӣ намоям.

Баъд аз ин рӯз ба рӯз муомилоти балшувикӣ бо давлати Бухоро сахт гардида, матлубҳои аз ғайри қонун иҷро намуда ҳар замон огози ҳарбро пеша кард. Ба мавқеъ аз ғуқаронёни Бухоро аз роҳ дастгир намуда маҳбус месохтанд. Охирулаъмир, душманони давлати ислом асокир ва алоти ҳарбиرو ҳеле ҷамъ оварда меҳостанд, ки дар Бухорони Шариф қасди ҳуҷум намоянд. Ин бандан очиз дар муқобили душман асокири худро муҳайё намуда, ҷамъ оварда ба ҳар атрофи истғохи ҳатти охани Қогони Бухорони Шариф мусаллаҳ гардонидани нитизом намудам. Қавми балшувик ҷоплусҳои зиёд намуда, робитаи дӯстӣ аҷзо карда, либоси макру фиреб дарбар карда, сари тадбир аз гиребони шайтанат ва фитна бароварда, аз барои ислоҳ як нафар Барануф ном вазири хориҷа (ро) вакили мухтор намуда, аз Тошканд фиристоданд. Вакили мухтори маҳсус дар назди ин бандан очиз омада шуда узрҳои карда ғуфтушуниду муоҳида намуда, илтимос намуд, ки «давлати Рус аз овони 55 сол инҷониб бо давлати Бухоро дӯстӣ ва ошноӣ намуда, то ҳол давлати моён аз давлати Бухоро манфиатҳои кулӣ дида ҳеҷ зараре дар байни давлати воқеъ нашоуда. Меҳоҳам, ки баъд ал-явм ҳам дар байни давлати дӯстӣ ва ошноӣ ба зухур расида, аз давлати Шумо новат (қўмак) ба манфиат ёбем. Ҳар қадар хидмати давлати Шумо бошад, давлати ҷумҳурии моён ба тақдир мерасонем. Лекин ризомандем, ки асокири худро аз бандароти охани мо бардоред, то ки моён истехсолоти бандароти худро хоҳем намуд. Асокирони моён мардумони ваҳшӣ ва нодон ҳастанд. Мабола асокири шуморо дида муқобилият намуда, боиси шармсории моён дар назди зоти шӯҳронан Шумо нагардад. Ҳар чизе ки хоҳиш ва ризомандии Шумо бошад, барқо хоҳем намуд».

Бо ин ғуфтушуниду муоҳида имзо намуда ба ҷои ҳа муроҷиат намуд. Яқҷанд нафар аз ғуқаронёни роҳгузарро дастгир намуда, ниғаҳдошта буданд, ки ба онҳо руҳсат дода фиристоданд.

Ин бандан очиз аз бандароти мазкур асокири худро микдори се мил роҳ аз атрофи рел (релье) таъқиқ намуда истехком карда. Дар бандароти мазкур ба қадри 40 нафарӣ каро-

вул гузаштам, ки шояд бо ин мавосохо факиру фукароён аз зери зулми душманон мухтасс хоҳанд ёфт⁷. Душманон то эҳтимом бо ин найранг маро гофил сохта, бидуни эълони ҳарб, беҳабар, ба мисли каттоъ (роҳзан) ба тариқи шаби якшанбе, 15 зулҳиҷча 1339 (ҳичрӣ)⁸, соати 12 шаб дар болон мустаҳфизон пирадорон (посбонон) омада ҳучум намуда, ҳамагӣ қаравулон, ки дар атрофи ҳатти роҳи оҳан ба ҳар ҷо маъмур буданд, тақрибан 15 нафарро бандӣ карда. Дар ҳамон вақт дар болон асокирони Бухоро муроҷиат намуда, қасди ҳучум карда, муҳориба оғоз намуданд. То вақти соати 2 баъд аз нисфи шаб, ҳеле асокиру олоти ҳарбӣ чамъ намуда тўпзанӣ ва туфангпарронӣ ба аробаҳои оҳанпўш ва мутарҳои оҳанпўш, оғози муҳориба намуданд.

11 адад тайёра дар болон шаҳри Бухоро, дар ҳаво, дар парвоз оварда бомбаборон намуданд.⁹

Ин бандан очиз маҷбуран асокири худро пеш бароварда, ризо ба тақдири илоҳи дода, муддати ҷаҳор шабу рӯз муҳориба намудам. Дар ин аснон муҳориба душман қарибан нисфи шаҳри Бухоро бо тўп ва пулимёт бомбаборон оташ дода талафоти зиёд намуда. Мусулмонон, бечорагон гирёну парешон аз дасти душманон молу анҷом, зану фарзандони худро партофта, ҳайрон ба ҳар тараф пароканда шуда меҷафтанд. Бо вучуди он ин бандан очиз 4 шабу рӯз ҳамроҳи душман муҳориба ва мукотила намудам. Азбаски талафот ва ҳаробӣ ба қасрати ўки тўпу бомбаборон дар шаҳри Бухоро зиёда шуда, фукароён, бечорагон дар ташвиш афтаданд, ба хотири худ андеша намудам, ки оё ин бандан очиз аз ин баледа Бухорон Шариф ҳичратро ихтиёр кунам, боиси таскини ҳаробӣ гардида факиру фукароён, бечорагон аз ин ҳайронӣ ва изтироб рӯ ба осоиш мениҳода бошанд. Явми ҷаҳоршанбе, 4 баъди зухр, саноран пойтун, мувофиқи суннати ҳазрати Расул сали оллоҳу алэйҳи вассалом, ҳичратро ихтиёр намуда аз боғи Шохӣ — Ситораи Моҳи Хоса баромада, ба тарафи тумони Қомот ва Харқонруд, яъне Гиждувон равона гардида.

Дар он вақт ҳамриқобам Абдулшуқурҳон, сафири афғонӣ ва барқад (полковники) низомӣ — Муҳаммадасламҳон миршиқор, сафири Тошқанд ва қознаскарӣ афғон ва бистучаҳор нафар амала ва аскарӣни бухорон ва асокири афғонӣ ҳамроҳ буданд, омада ба тумони Гиждувон расида, он шаб иқомат назида.

Ба шунидани ҳичратам факиру фукароён, маъ зану фарзандон, гирёну нолон аз таъқиб афтода, Бегоҳӣ рӯзи панҷшанбаи мазкур, дар Гиждувон ба аршонаам расида. Таҳминан даҳ ҳазор нафар зиёда, ҳамагӣ ба гулгула ва гиряндагӣ рӯзи фирокро ба назари худ мушоҳида намуда, худро бар замин мезаданд. Баъзини ашхос дар ин ғаму андӯҳ ба тақди-

ри илоҳӣ чон ба ҳақ таслим намуда ба раҳмати худованд мушарраф шуданд.

Ин бандан очиз, дар ин бечорагони аламрасида насихат ва дилбардорӣ намуда, тасаллӣ дода бар бечорагон дуо намуда, дар ҳаққи худ дуо гирифта факиру фуқароиёни бечорагон маъюс ва интизор монда, иродаи Шарқии Бухоро намудам.

Ба муддати 8 рӯз дар вилояти Кӯрғонтеппа, тобеъи Бухоро расида, як даҳ рӯз дар он ҷо истодам. Ҳангоми убур аз Ғиждувон ногаҳон аробавагони оҳанпӯш пайдо шуда роҳро ба рӯи бенавоён баст. Дар он мавқеъ чанд нафар аз бузургон ва атрофи ман аз қабилӣ Усмон кушбегӣ, қозӣ ул-қуззот Бурҳониддин, раис Абдурауф қорвонбошӣ, Юсуфбӣ, Муқимбӣ дастгир шуданд. Аз вилояти мазкур дар тараддуди истехкоми роҳи душман гардида асокиру фуқароиёно чамъ оварда аз бандари мавзеъи Дарбанд, тобеъи вилояти Бойсун, пеши душманро истехком намуда шурӯъи муҳориба ро эҷод намуда, воқас дар вилояти Ҳисори Шарқии Бухоро омада истодам.

Аз вилояти Ҳисор муддати шаш моҳ ҳамроҳи балшувик муҳориба ва муқотила намудам. Дар болои муҳориба вазири ҳарб, тағоиям Муҳаммадсаидбек парвоначӣ ва маъмурони муҳориба Абдулҳафиз парвоначӣ, Иброҳимбекбӣ, сараскари низомӣ буданд. Дар ин муддат шаш моҳ хеле муҳориба ва муқотила шуда, охируламр ҷамъаи балшувик ба сарриштаи муҳорибаи мазкур маҷбур монда, аз Маскав хеле асокир ва олоти ҳарб чамъ оварда, якбора дар болои лашкарияи ислом ҳуҷум намуданд. Аз баски асбобу олоти ҳарбӣ дар аскарони ислом кам буда, муддати 10 рӯз муҳориба ва муқотила намуда, сониян, бандан очиз, дар тараддуди ионат ва имдод аз давлатҳои хориҷа намуда, аз вилояти Ҳисор ба вилояти мазкур Мулло Муҳаммадиброҳимбек девонабегӣ ва Давлатмандбек девонбегӣ сарлашкар, аз ҷамъаи узбакияи Шарқии Бухоро буд, хеле ба давлати Бухоро хидматҳои лоиқ ва ҷонсипориҳои содик намуда, ризомандии ин бандан очизро бозёфт карда буд. Лашкарбошии мавсуфҳоро ба ҳузурам восил гардонид, супориш намудам, ки ин бандан очиз ба доруссалтанан Кобул рафта тараддуди имдоду кӯмак саръи намоям. Агар аз ҷое барои ман кӯмаку ионат расад, то сарриштаи онро дида омаданам, Шумо ҳамроҳи асокирони худ пеши душманро нигоҳ дошта ба сарришта истед.

Ҳоло ҳуҷуми душман зиёда шуда истодааст. Агар бандарот саришта наёбад ташвиши факиру фуқароиён хоҳад шуд. То расида омадани ман факиру бечорагон ба осудаҳои бошанд. Ин амрҳоро тайин намуда, ба ҷойҳои муайян фиристодам. Муҳаммад Иброҳимбек ва Давлатмандбек, мавсуф ба рухсати ман мурочнат намуда бандароти роҳи душманро истехком намуда, ҳуди ин бандан очизро болои вилояти Кӯлоб,

аз гузаргоҳ Дарқад аз дарёи Смуя явми чаҳоршанбе 22 ҷумдиулсоии 1339¹⁰ убури намуда, дохили хоки Афғонистон гардидам. Барқади низоми маъмури сарҳади Афғонистон аскарӣ худро низоми карда ба истиқбол пеш баромада саломе карда, дар мавзеи Абдулназарбеги истироҳат намуда, явми панҷшанбе 24 моҳи мазкур¹¹ ба Рустоқ расидам. Муҳаммадаъламхон, барқади мазкур тахминан сесад нафар аз асокири худро ба истиқбол пеш бароварда, ёздаҳ туп саломӣ намуда ба иззатдорӣ дохили Рустоқ шудам. Муддати ду шаб дар он ҷо гузаронида, хабари гузаштаниро бо ҳокими Қатаған фиристода будам. Шанбеи 25 моҳи мазкур аз Рустоқ азми Қатаған гардидам, писари ноиб ул-ҳукума ҳамроҳи якчанд нафар муътабарини он вилоят ба истиқбол пеш баромада, дар аснои роҳ ҳамроҳи ин бандан очиз мулоқот намуда, ҳамроҳ ба тарафи дорулҳукума равона гардидем.

Муҳаммадақбархон, ноиб ул-ҳукумаи мазкур ва Байнбайнхон ё Бинбинхон) ноибсолори аскарӣ бо тупу музика тахминан як фарсах пеш баромада истиқбол намуда 12 туп саломӣ карда, ҳамроҳи ман мулоқот карда явми чаҳоршанбе 29 ҷумди ас-соии дохили дорул ҳукумаи Қатаған гардида, дар боғи шохӣ Хаётулобод маҳали суқунати маро қарор доданд.

Муддати 35 рӯз дар он ҷо суқунат варзидам. Дар ин асно аз тарафи олиҳазрат амир Амонуллоххон, амири афғон, Муҳаммад асламхон миришкор, ки ба хидмати ин бандан очиз чанд муддат буд ва бададиёт дошт, барои меҳмондорӣ муқаррар намуда фиристода, бинобар тасалли ҳотир аз тарафи худ хат карда, маро ба дорулсалтани Кобул, дар назди худ тақлиф намуданд, ки бо ҳам мулоқот карда барои сариштан корҳо кӯшиш намоем.

Дар вақте, ки ин бандан очиз, аз дарёи Омуя ба тарафи Афғонистон убури намудам, тахминан сесад нафар аз навқарияи муътабарини Бухоро ҳамроҳи ман гузашта буданд, инчунин барои тарафдорӣ аз ҳар гузаргоҳи дарёи мазкур мардумон тахминан як лақ¹² нафар гузашта дар наздам ҷамъ омада буданд. Аз ин ҷамъа, тахминан, панҷсад нафар аз ҷумлаи ашрофи аҳолии Бухоро ҳамроҳи худ гирифта, дигари ба ҳар ҷои тобеъи Афғонистон таъйин намуда, худ ҳамроҳи панҷсад нафари мазкур иродаи дорулсалтани Кобул намудам.

Муддати чанд ям ба роҳ гузаронида, явми чаҳоршанбе, ҳаштуми рамазони 1339 ба дорулсалтани Кобул расидам, ки барои суқунати бандан очиз боғи шохӣ — Қалъаи Муродбекро тайёр намуда буданд, ки омада ба он ҷо қарор гирифтам.

Аз тарафи олиҳазрат амири Афғонистон як даҳ нафар аз вазиро ва умаро ба боғи мазкур омада истиқбол намуда, соини олиҳазрат амири Афғонистон ин бандан очизро ҳамроҳи чанд нафар аз муътабарини хоста мулоқот намуда ба ҷамъа

ли ҳамдигар мушарраф гардидем. Ва низ давлати Афғонистон мударати як моҳ меҳмондори намуда, баъд аз гузаштани як моҳ маблағи 12 ҳазор рупияи қобули барон масориф ва махориҷи хармоҳа муқаррар намуданд. Ин бандан очиз барон тараддуи сариштаи қор худ саъй ва кӯшиш намудам. Бинобар иродан илоҳӣ, мувофиқи тақдирӣ насиба, тараддуҳоям қорғар нашуда расидани имдод ва ионат аз назараи дур буд.

Лихозо, ризо ба тақдирӣ илоҳӣ дода ба дорулсалтанан Қобул иқомат варзидам. Чуи ман иқоматро ихтиёр қардам, зоти шохонан олиҳа-рат амири афғон аз самти ҷануби Қобул Фату ном боғи шохиро барон ман бахшиш намуда, 12 ҳазор рупа, ки барон хармоҳа маҳочирам муқаррар намуда буданд, ҷаҳор ҳазору панҷсад рупа таъин фармуданд.

Чуи вақте, ки аз ҳоки Бухоро дар Афғонистон гузаштам, ҷамоғи балшувикӣ пеш омада, ҳамроҳи Муҳаммадиброҳимбек девонабегӣ мавсуфӣ муҳориба оғоз намуда, мударати ҷанд рӯз бо ин минвол гузаронида, бинобар қиллати асбоб ва зиёдатии ҳуҷуми душман асоқирони лашкарбошии мазкур худқоро ба ҳар тараф, дар болои кӯҳ пинҳон намуда буданд. Душман дар тарадду афтода фуқаронро аз ҳарҷо дастгир намуда оварда, зиёда зулму таъдӣ аз ҳад афзуи эҷод қардаанд¹³.

Муллоиброҳимбек девонабегӣ лашкарбошӣ мавсуф асоқирони худро ҷамъ намуда, сариштаи онқоро дида пеш-пеш дар ҳар қария, ки душман ба он ҷо масқун буд, рафта ҳуҷум намуда асбобу олати ҳарбӣ ҳеле ҷамъ оварда, фуқарон ва мазлумонро ҳайр дода, ба андак фурсат қарибан як даҳ ҳазор нафар ҷамъ оварда, дар болои мамолики Қӯлоб ва Балҷувон ҳуҷум намуда, ин ду вилоятро аз даст душман муҳаллас дода, масруф гардида ба дорулсалтанан Қобул ба ин бандан очиз қайфияти аҳволи худро навишта, бо ҳамроҳии якҷанд нафар аз сардорони аскарини худ фириастода. Мазқурон дар назди ман расида, қайфияти аҳволот ва хидматҳои Муллоиброҳимбеки мавсуфӣ расонидаанд.

Дар ин асно Иброҳимбек девонабегӣ худ дар болои вилояти Қаротегин ва Дарвоз рафта, ҳуҷум оварда, ин ду вилоятро ҳам мутасарруф шуда, ин қайфияти худро барон ман иттилоъ дода фириастод. Аз ин ибрат ва мардонагии Муллоиброҳимбек мавсуф ҳеле мамнуи гардидам. Аз тарафи худам ба Иброҳимбеки мазкур мансаби рафъ бахшида, аҳком барон муҳориба, иҷозат додам.

Иброҳимбеки мавсуф мударати 7 сол ҳамроҳи балшувик муҳориба ба роҳи миллати ислом ва ба роҳи бандан очиз намуда, дар аснои муҳориба диловарихо намудагӣ ва қорзор қарлагин худро ҳамеша барон ман иттилоъ меод.

Чуи Муллоиброҳимбек мавсуф баъд аз аҳкоми маро ба даст сардаи, лашкарини худро ҷамъ оварда, дар болои вилояти

Хисор рафта, муқаддима намуда хело муқобила ва муқотила карда, олоти ҳарбӣ ва ҳазона ғанимат гирифта, арки вилояти Хисорро муҳосира намуда, бо ин бандан очиз аҳволоти худро итилоъ дода, муҷоҳидони хизмат кардан худро маълум намуда буд, ки ин бандан очиз барон муҷоҳидони роҳи ислом мансаби рафеъ ва тарикки дараҷоти эшонро фармон ба муҳру имзои худ равона намудам. Ҳар бор аз барон аҳволпурсӣ аз тарафи худ аз дорулсалтанан Кобул як нафар, ду нафар одам фиристода аҳвол мегирифтам, ки аз тарафи ман рафта аҳволпурсӣ намуда меомаданд. Иброҳимбек мавсуф ҳеч кори худро бе иҷозати ман иҷро намекард.

Дар ин аснои вилояти Хисорро муҳосира намудан, аз тарафи Бухорон Шариф Анварпошон турк ҳамроҳи 27 нафар туркия ба тарафи Шарқии Бухоро омаданӣ шуда, дар вилояти Қурғонтеппа, дар назди асокирон, муҷоҳидон расида. Асокирони мазкур ин кайфияти омадани Анварпошоро ба Муллоиброҳимбек мавсуф итилоъ додаанд. Лашкарбоши мавсуфи ин маъниро ба ин банда роҷеъ дошт. Мавсуф ба ризони ман гузошта, Кайфиятро ва ташриффармони домоди халифатул муслимин Султони ҳомис панҷум навишта фиристод. Ман аз ин хабар воқиф гашта ба Иброҳимбек фармон навиштам, ки Анварпошо дар ҳусуси муҳориба шахсан соҳибтадбир ва коргузор буда, лозим, ки Шумо ба иззатдорӣ дар назди худ оварда пурсед, агар хизмати миллати исломро хоҳиш дошта бошад, аз тарафи зоти олии мо ваколати хизмат ва илло, ба ҳубӣ аз дарё гузаронида, бо ин сурат равона намоед.

Аз рӯи фармони ин банда Мулломуҳаммадиброҳимбек асокирон, муҷоҳидонро ҳам оварда истиқбол карда ба иззатдорӣ Анварпошоро дар назди худ оварда ҳусуси мақсади шахсин ӯро истифсори¹⁶ (пурсидан) намуда. Анварпошо хоҳиши хизмати миллати ислом намуда, ҳамроҳи Иброҳимбеки мазкур ба хизмат муқайяд гардида, низ Муллоиброҳимбек мавсуф дар вилояти Хисор ҳучум оварда, қомеб гардида, ҳеле аз вилояти мазкур ҳазона ва олоти ҳарбӣ ғанимат гирифта, вилояти мазкурро ба худ марказ намуда, дар болои вилояти Дехнав, Бойсун, Хузор, Шеробод, Қаршӣ ҳаракат карда, кайфияти аҳоли худро ба ин бандан очиз итилоъ дода¹⁷. Ман аз тарафи худ барон Иброҳимбек мавсуф як китъа ризонома, як Қуръони шариф, як даст хилъати низомии зардор марҳамат фармуда фиристодам ва сарфароз гардонидам.

Чун атрофу ҷониби шаҳри Бухоро ва тумонҳои Бухоро муҳорибаи Иброҳимбекро воқиф гашта, аҳолии фуқароӣни атрофи шаҳри Бухоро ва тумони Ғичдувон, Пирмаст, Вобқанд, Хоҷаориф, Худфар, Фонза, Қарокӯл, қариб 15 ҳазор нафар ҳам гардида як арзи тобеъдорӣ ва фидокорӣ ба ин бандан очиз намуда ба Муллоиброҳимбек хат карда фиристода буданд. Муллоиброҳимбек арзи ҳоли онҳоро дар назди ман фи-

ристода, барон сардорин онҳо аз тарафи ман илтимос карда, лихозо, гаронзи фуқаронёнамо манзурам гардонид, Муллоабдулқаҳор ном яке аз мўътабарин ҳамрикобамро барон сардорӣ дар болон фуқаронён, фидокорони Бухоро, муқаррар намуда аз ҳуди ҷамоаи мазкур якҷаҳд нафар аз ҳар ҷамоа барон саркардагӣ таъин карда, аз тарафи худ фармон навишта фириристодам, ки Муллоабдулқаҳор мавсуф ба руҳсати ман мурочиат намуда, дар Шаркии Бухоро, дар назди Муллоиброҳимбек мавсуф расида мулоқот карда, аз он ҷо ба тарафи Бухоро гузашта, дар назди ҷамоаи фуқаронён, фидокорони Бухоро расида, аз тарафи ман аҳволпурсин ҷамоаи мазкурро намуда. Баъд аз он ба сариштаи интизоми онҳо кӯшида, ҳамроҳи балшувик оғоз муҳориба шурӯъ намуда ба ҷоннисорӣ барон миллат муқайд гардида, ки нишооллоҳ, муҳориба ва қорзорҳои фидокорони роҳи дини Бухорон Шарифро таҳрир хоҳам кард.

Чун дар шаркии Бухоро Анварпошо дар назди Иброҳимбек муддати як сол ба сидку эътиқод хидмати динро намуда, дар ин асноҳо ҷанд вилояти шаркии Бухороро мутасарриф гардида, Бухороро аз дасти душман маҳлас дод.

Сонияи Муллоиброҳимбек бо аҳолии фуқаронёни Шаркии Бухоро мутафаккид (ғамхор) гардида, аз барон талаби ин бандан очиз ба олиҳазрат амири Афғонистон арзи ҳол намуда, ҳашт нафар аз тарафи худҳо вакил карда ба дорулсалтанан Кобул фириристодад. Вакилони мазкурон дохили Кобул гардида ҳамроҳи амири афғон гуфтушунид намуда, арзи ҳоли худро манзур гардонид буданд. Анварпошо дар ин ҳусус хоҳиш намуда буд, ки ҳоло сариштаи истехкоми роҳи душман дар Шаркии Бухоро, мувофиқи қонда набуда. Зеро, ки дар муқобили моён будагӣ душманҳо аз қонуни дувалҳои узамои (давлатҳои азим) рӯи замин инқор мебошад. Моён ҳамеша муқайяд ба муҳориба мебошем. Нишооллоҳ, ҳар вақте ки вилояти Бойсунро фатҳ карда, ба тасаруфи худ овардем, аз ҳудуди мавзӯи Дарбанд истехком намуда, баъд аз он подшоҳи худро меорем. Бо ин ислоҳ василони Шаркии Бухоро воқас ба ҷои худ мурочиат намуда шуданд, ки олиҳазрат амири Афғонистон ба ҳар қадоми онҳо хеле шавқат ва меҳрубонӣ намуда, хурсанд гардонид, руҳсат доданд, ки вуқалон мазкур ба ҷои худҳо воқас муроҷаа намуданд.

Баъд аз ин қайфият дар даҳуми зулҳиҷҷаи соли 1345 ҳиҷрий¹⁸ шаҳодати Анварпошо ба зуҳур расида, дар Балҷувон муҳориба афтада. Ба рӯзи иди қурбон¹⁹ Анварпошо ба дараҷаи шаҳодат расида. Ҷасади ӯро дар мавзӯи Чакан, ба ҳазрати Султон ном зиёрат дафн намуда аз ҷанд муддат, дар аввали санаи 1345 ҳиҷрий²⁰ Муллоиброҳимбек асокирон, муҷоҳидони Шаркии Бухороро ба интизом расонид, ҷамъ оварда дар болон вилояти Бойсун рафтамо ба худ мусаммам гардонид буд.

1. Арки салтанатин давлати Бухоро...

2. Байраки давлати Бухорон Шариф

3. Герби салтанати Бухоро. Сикки тиллоӣ.
Зарби танга. Мӯҳри давлати амири Бухоро.

4. Ценерал Хочй Юсуф Мукимбой, вакили амири Бухоро.

5. Кушбегини Бухоро Мулло Мухаммадбӣй (тасвири соли 1886).

6. Қозин Тошканд, акси соли 1903.

7. А. Н. Куропаткин, пахшкунандаи шӯриши Пулодхон дар Фарғона,
баъдтар вазири харбии Россия.

8. Қ. П. Фон-Кауфман, аввалин генерал-губернатори Туркистон

9. Оромгохи Амир Олимхон (акси соли 1985) дар кабрисони
«Шухадон солихин»-и Кобул

Дар ин асно балшувикон дар болои дарқади лаби дарёи Ому аскарӣ худро чамъ оварда, ҳамроҳи давлати Афғонистон гуфтушуниди худудро намуда, корҳои мазкурон андак сахт гардида. Ин хабарро Иброҳимбек шунда аз рафтани болои Бойсун худро боз дошта, якчанд нафар саркардаи худро ҳамроҳи нисфи асокираш ба тарафи Бойсун равона намуда, ҳуди Иброҳимбек 15 ҳазор аскар ҳамроҳ гирифта наздикии худуди Афғонистон барои кӯмак намудани давлати Афғон дар паси кӯҳ омада истода, муддати 40 рӯз интизор кашида шуд ва ҳам Давлатмандбеки марҳум ба он рӯз ба шаҳодат расид.

Аз инчунин муҳоработ мардуми Шарқии Бухоро аз душман воқиф гашта, ҷамъи балшувик чанд муддат ба тараддуди чамъ овардани аскар шуда сониян дар санаи 1925 мелодӣ якбора дар болои Иброҳим, лашкарбошии Шарқии Бухоро, ҳуҷум намуда, 25 рӯз пай дар пай муҳориба ва муқотала дар байн афтода, рӯз дар ҷанг, шаб дар шабехун гузаронида. Дар ин аснои муҳориба Муллоиброҳимбек мавсуф музаффарият ёфта, якчанд тӯп ва пулимёт, 1800 туфанги панҷтира, се лак ӯқи мили теғи панҷтира, ду адад мутари оҳанпӯши ҷангӣ (шояд танк бошад—А. М.), ду адад аэроплон аз ҳаво зада гирифта, аз даруни аэроплон чанд туфангчаи мавзур ғанимат намуда, кайфияти мазкурро ба ин банди очиз иттилоъ дода.

Балшувикон ба матлуби худ норасида воқас шуда. Иброҳимбеки мазкур низ дар сариштаи мамолик ва интизоми асокири худ кӯшида. Баъд аз он муомилоти Афғонистон ва балшувик ҷайсала шуда, муоҳида намуда. Ба шунавидани ин хабар Иброҳимбек воқас ба ҷои худ рафтаири иртиқоб карда. Балшувикон аз ин аҳволот хабар ёфта, ҳамроҳи 25 ҳазор нафар аскарӣ балшувикӣ, аз чанд тараф дар болои Муллоиброҳимбек ҳуҷум оварда, муҳориба оғоз ниҳода, муддати 5 шабу рӯз муҳориба ва муқотала намуда. Аз тарафайн зиёда мардум ба қатл расида.

Бинобар ҳуҷуми душман зиёда шудан, аскарӣи муҷоҳидон ба ҳар тараф пароканда шуда, ҳуди Иброҳимбек ҳамроҳи се-сад нафар дар байни балшувикон монда, хеле заду хурд намуда, охируламр Иброҳимбеки мавсуф, маҷбуран худро ба дарёи Омуя савории асп андохта аз дарё ба тарафи Афғонистон убур намуда. Ба ин банди очиз кайфияти аҳволоти муҳориба ва убур намудан аз дарё маълум намуда фиристод. Давлати Афғонистон ба шунидани ин хабар Иброҳимбек мавсуфро ба до-руссалтанан Кобул хоста, се рӯз меҳмондорӣ намуда, барои ӯ ҷои истиқомат муайян кард.

Иброҳимбек ҷои истиқоматро хоҳиш нанамуда аз давлати Афғонистон илтимос кард, ки ман яке аз хидматгориҳои фидои подшоҳи Бухоро мебошам. Хоҳиш дорам дар назди ва-линеъмати худ биравам ва боқии умри худро дар остони эшон гузаронам. Лиҳозо, Иброҳимбекро назди ман равона намуданд,

ки ҳамроҳи ман мулоқот карда, истиқомат варзида. Барои махориҷ ба вай маош аз тарафи давлати Афғонистон ҳар моҳ панҷсаду панҷоҳ рупай кобулӣ муқаррар гардид.

МУҲОРИБАИ МУЛЛОАБДУЛҚАҲҲОР ДАР АТРОФИ БУХОРО ДАР БАЙНИ 4 СОЛ НАМУДАГӢ

Чун Муллоабдулқаҳҳор аз доруссалтанани Кобул ба рухсати ин банда дар болои муҷоҳидон, фидокорони атрофи Бухоро ва тумонҳои Бухоро рафта расида, ба саришта ва интизоми аскарӣ кӯшида, дар болои тумони Ғичдувон муҳориба намуда, тумони Ғичдувонро аз дасти душман махлас дода, ба тасаруфи худ оварда, хеле аз он ҷо ҳам ба роҳи дин... (?) * банда, мардуми фидойӣ ҳамроҳ гардида. Инчунин атрофи Бухороро тахминан шаш ҳазор нафар, аз тумони Вобканд ду ҳазор нафар, аз тумони Вағонза ду ҳазор нафар, аз тумони Шофирком ду ҳазор нафар, аз тумони Пирмаст ду ҳазор нафар, аз тумони Хутфар ва Лақлақа ду ҳазору пансад нафар, аз Баҳоваддин ду ҳазор нафар. Аз ҳар ҷо ба ин минвол ҷамъ гардида қариб 25 ҳазор нафар зиёда аз ҳар ҷамоа ҷамъ шуда, аз ҳар фарик (гурӯҳ) як нафар-ду нафар калоншаванда худҳоро ба худҳо саркарда намуда, ҳамроҳи душман аз тумони Ғичдувон шурӯъи муҳориба намуда. Хеле задухӯрд дар байн афтода, дар муддати як моҳ аз дасти балшувикон 2 ҳазор туфанги панҷтира, як лакӯки панҷтира, як даҳ адад пулимёт, се адад мутари оҳанпуши ҳарбӣ ғанимат ҳосил намуда, тумонҳоро ба даст оварда, дар болои вилояти Нурато рафта. Аз он ҷо ба ҷанд нафар калоншаванда пеш баромада аҳволоти кайфияти аскарӣ муҷоҳидонро доништа, худӣ фуқароиён аскарӣро ҳамроҳ ба вилояти Нурато дароварда, балшувикон шаҳрро бандӣ карда, фуқароиён хеле хурсандӣҳо намуда хутба ба номи ин банди оқиб хонда. Муллоабдулқаҳҳор аз балшувикон хеле аспоби ҳарбӣ ғанимат ҳосил намуда, вилояти Нураторо ба худ марказ намуда, сариштаи худро дида, аз он ҷо дар болои Бухоро юриш карда, дар сари Пули Меҳтар Қосим расида, Дар ин асно Абдулҳамид афандӣ ном вазири ҳарбияи ҷадидони Бухоро ҳамроҳи 60 нафар аз мардуми Бухорӣ ва Туркия ва аз мардуми Ҳинд бо хеле аспоб пеш баромада Муллоабдулқаҳҳорро мулоқот карда, шаш ҳазор пули англисӣ, ду адад пулимёт бахшида, аз Муллоабдулқаҳҳор рухсат ҳосил намуда ба тарафи Шарқии Бухоро рафта, дар назди Анварпошо ва Иброҳимбек девонбегӣ омада узрҳои намуда ба хидмат муқайяд гардида.

Ин кайфиятро Анварпошо ба ин банда иттилоъ намуд. Ҷамоаи балшувик дар сари пули Меҳтар Қосим расидани Муллоабдулқаҳҳорро шунида, бо ҷамъи асокир пеш баромада, оғози

* хонда нашуд.

ҳарб карда ду шабу рӯз муҳориба намуда. Муллоабдулқаҳҳор зафар ёфта балшувикон вопас шуда. Муллоабдулқаҳҳор атрофи шаҳри Бухороро муҳосира намуда шаш дарвозан Бухороро гирифта. Балшувикон мачбур монда Бухороро ҳолӣ карда, ба истгоҳи роҳи оҳани Когон рафта. Муллоабдулқаҳҳор ба даруни шаҳр даромада ба кадри 4 соат истода аз даруни шаҳр ба тарафи хуфтараи (?) Баҳоваддин рафта, 10 соат муҳориба намуда, он чоро ҳам аз дасти балшувик муҳаллас дода.

Аз Бухоро ва Баҳоваддин хеле Муллоабдулқаҳҳор ғанимат ҳосил карда, кайфияти худро барои ман иттилоъ дода фиристоҷ, ки аз ин кайфият матлаъ гардида, аз хидмати Муллоабдулқаҳҳори мазкур зиёда мамнун гардида. Барои мавсуф як хилъати низомин зардор ва як туфангчан маузер бахшиш фиристодам.

Дар ин рӯзҳо балшувикон дар изтироб шуда, ба тараддуди ҷамъ овардани аскар кӯшида. Аз тарафи Маскав ва Тошканд хеле аскар ҷамъ намуда, аз ҳар тараф якборагӣ ба Муллоабдулқаҳҳори мазкур ҳучум оварда, шаҳри Бухоро ва Баҳоваддинро аз дасти муҷоҳидон гирифта, қариб як ҳазор нафар аз муҷоҳидон ба дасти балшувикон банд афтода. Дар тараддуди ба даст овардани Муллоабдулқаҳҳор балшувикон хеле кӯшиш намуда, шабу рӯз даст аз муҳориба набардошта. Рӯз ба рӯз ҳучуми душман зиёда, балшувикон дар байни аскарони муҷоҳидон давлатҳои зиёда сарф намуда, ниқилоб андохта, дар байни 25 рӯз ду нафар бародари Муллоабдулқаҳҳорро ба шаҳодат расонида, фақиру фуқарониёро хеле дар изтироб андохта, ҳаробии зиёде барпо намуданд.

Лиҳозо, Муллоабдулқаҳҳор аз барои осудаҳои фуқарониён худро дар ҷӯл, дар байни Қазоқистон кашида пинҳон намуда, ки боиси таҳаққуқи ин ташвишу изтироби фуқарониён ҳоҳад гардид.

Балшувикон дар болон туманҳо аскарони зиёда гузошта буданд ки мабодо асокирони тарафа аз ҳукумат барҳоста ҳаракат наҷамояд.

Ин банда аз замони шахзодағнам, замони салтанат, ки дар Бухорон Шайх маъ таълиқоти вилоят кардам ва муҳориба, ки ҳамроҳи балшувик бинобар ниқилоби замон намудам ва баъд аз он ҳичратро ихтиёр карда, ба доруссалтанан Кобул гузаштам. Нуфуси Бухоро ва таълиқоти вилояти он барои тарафдорам ҳамроҳи балшувик 7 сол муҳориба намуданд. Ба тариқи ёдгор барои нозирони таъриҳам дар қайди таҳрир овардам, то ки аз саргузаштам матлаъ гарданд.

Ҳар кӣ ҳонад дуо тамаъ дорам.
З-он ки ман бандан гунаҳгорам.

Таммат.

ФАСЛИ ДУВВУМ

Еддошти олихазрат Сайинд Амир Олимхон амири Бухоро, ки дар таърихи сентябри (соли) 1927 тавассути намояндаи вакили мутлаки худ генерал Хочинусуфбий (б) Муқимбий ба Анҷумани Иттифоки Милаал тақдим гаштааст.

ҶУГРОФИЁИ ТАБИИ

Мамлакати Бухоро дар соҳили шарқии Омударё, яъне аз Помири Русия то дашти васеи Хева имтидод дорад. Пеш аз мухорибаи Русия бо Бухоро (соли) 1868 ва тассаруфи ҳукумати балшувик (соли) 1920, мамлакати Бухоро аз тарафи шимол маҳдуд ба сахрои Қизилқум ва рудхонаи Сирдарё, аз тарафи ғарб ба хоноти Хўқанд, аз ҷануб ба Афғонистон ва аз шарқ ба билоди Туркман ва дашти Хева мебошад.

Нуфуси Бухоро се миллиону нيم нафар мебошад. Масоҳати он 225 ҳазор километри мураббаъ аст. Яъне, қарибаи баробар ба масоҳати Итолиё аст. Қисмати азими нуфуси он тоҷик, узбек, туркман, қирғиз, қазок, яҳудӣ ва араб ҳастанд.

Қисмати ғарбии Бухоро, ба ғайр аз соҳили Амударё қобили кишт ва зироат нест. Баракс, навоҳии наздик ба рудхона хеле ҳосилхез аст. Аҳолии дараҳои Қашқадарё, Сурхандарё, Зарафшон, Қофарнаҳанг (Қофарниҳон) ва Ғеш ба зироат мебардозанд.

Осори маданияи қадимӣ дар шаҳрҳои Қаршӣ, Китоб, Шаҳрисабз, Ғузур, Бухоро, Зиёваддин, Қармина, Чаҳорҷўй, Қаркӣ, Бойсун, Қаратоғ, Кўлоб, Балҷувон, Шеробод, Ҳисор, Душанбе, Файзобод ва ғайра ҳанўз намудор намебошанд.

Қисмати Шарқии Бухоро кўҳҳои азиме, ки аз баландтарини кўҳҳои дунё аст, пўшонида, кўҳи Ҳисор дорони чандин қалъа аст, ки баландии он (ба) 5500 метр мерасад. Силсилаи қиболи назаргир аз 5500 то 6100 метр мерасад. Кўҳҳои Дарвоз, то дашти Помир имтидод дорад.

Дар Бухоро, яъне яке аз қадимтарини мамлики Осиёи Марказӣ, буна ба буна шоҳзодагон салтанат кардаанд. Пойтахти Бухоро чандин қарӣ пеш аз таърихи мелодӣ бино шуда, нуфуси он то пеш аз тасарруфи туркҳо аз наҷоди оранӣ будаанд.

Дар қарни ҳафтуму ҳаштуми ҳиҷрӣ, яъне ҳангоми тасаллути (зерӣ даст кардан) азробӣ шоҳзодагони бухорӣ хонот дар Бухоро салтанат мекарданд, ки шаҳр маркази салотинии номдор, силсилаи Сомониён гардида ва аз вақте ки Исмоил, муассиси силсилаи Сомониён (892-907) онро бар Самарқанд тарҷеҳ дод аҳамияти он рӯз ба рӯз зиёдтар гардид. Қарни даҳум, яъне давраи салтанати Сомониён, асри шукӯҳ ва ази-

мати Бухоро буд. Санъату тиҷорат ва фунуни мухталифа рӯ ба тавсияъ гузошт.

Пас аз марги охирини подшоҳи Сомонӣ (1005) Бухоро ба дубора ба дасти силсилаҳои турки Салҷуқӣ афтод. Сипас Чингиз ва Темурланг, баъд силсилаи Шайбония ва Аштархонӣ ва тоифаи узбакӣ манғит дар Бухоро ҳукумат карданд. Тоифаи манғит аз соли 1783 то 1920 дар Бухоро салтанат кардаанд²¹.

Охируламр бо воситаи ҷабру фишори ҳукумати балшувикӣ амир Сайид Олимхон маҷбур шуд, ки аз Бухоро ҳиҷрат намо-яд.

ТАШКИЛОТИ СИЁСӢ ВА ИДОРИИ БУХОРО

Мамлакати Бухоро агарчи дар таҳти давлати Русия буд, вале истиқлоли қадимии худро ҳифз мекард. Умарои Бухоро ба мучиби усули шариат ва одат ҳукумат мекарданд.

Уламои исломии Бухоро Амирро халифаи пайғамбар ва ҳо-мии усули шариати исломӣ медонистанд. Зиндагонии амир ко-милан мутобиқи шариат буд ва наметавонист аз он таҳаллуф (акиб мондан) намояд. Хоноти Бухоро тамом аз тоифаи узбакӣ манғит буданд.²² Подшоҳи Бухоро дар мавқеи ҷилус, бино ба одати муғул дар рӯи тушкачаи (?) мутабаррука нашта, сай-идхо, хоҷаҳо ва муллоҳо ўро аз замин бармедоштанд.

Мамлакати Бухоро ба 28 боғот тақсим шуда. Аз он қарор Нурато, Қароқул, Қабокли (?), Чаҳорҷўй, Қаркӣ, Бурдолик (?), Келиф, Шаҳрисабз, Якабоғ, Китоб, Ғузор, Қаротегин, Бой-сун, Ҳисор, Деҳнав, Қурғон, Балҷувон, Кўлоб, Қабодиён, Дар-воз ва Рӯшон. Бекҳо ва мирҳое, ки вазоифашон дар қадимулай-ём лаззатӣ буд, дар замони Сайид Олимхон интиҳобӣ шуд.

Умури сиёсӣ ва идории Бухоро дар таҳти раёсати як нафар мавсум ба қушбегӣ идора мешуд. Молияи мамлакат дар таҳти назар ва мувофиқи девонбегӣ буд.

Масоили дини қуззоя ва таълимоти умумӣ ба ўҳдаи козӣ-улқуззот буд.

Қорҳои аскарӣ дар таҳти раёсати тўбчибошӣ буд. Дарачоти муҳиммаи он аз ин қарор мебошад: қушбегӣ, девонбегӣ, пар-вонаҷӣ, иноқ, додхоҳ, бий туқсабо.

Нишони Искандари солис яке аз нишонҳои муҳимма буд, ки амири Бухоро ба мансабдорон ва афсарони низомӣ ато ме-кард.

Қавон қуззонияи мамлакат дар дасти ҳуди амир буд, ки ба му-чиби аҳком, Қуръон ва қавоини шариати исломӣ рафтор ме-кард.

Ба мучиби қарордоди Бухоро бо Русия (соли) 1868 атбӯи Русия аз додани молиёт маъоф буданд. Вале ҳар микдор мо-

лалтичора, ки дар бозор мефурӯхтанд дуним дар сад аз фурӯшро ба ҳукумати Бухоро меоданд.

Сарвати табии Бухоро: тилло, нукра, сурб, мис, оҳан, дар Бухоро ба миқдори зиёд ёфт мешавад. Махсусан дар қисмати Шарқӣ маъдане мавҷуд аст, ки то кунун истироҳ нашуда. Дар миёни сарватҳои табиӣ нафт, зуғол (ангишт), гӯгирд, на(в)шо-дир мебошад.

Тичорати пӯсту пашм ва абрешим ва қолӣ содироти муҳим-ман мамлакатро ташкил медиҳад.

Мевачоти Бухоро шӯҳран офоқ аст. Аспҳои Бухоро, махсусан наҷоди қарабаир (қарабоир) дар муҳорибаи (соли) 1914 аҳамияти худро собит карданд. Амири Бухоро чандин ҳазор асп ба давлати Русия дод.²³

Галаҳон гӯсфанд, бузу асп ва шутур бино ба ихтилофи қусул дар кӯҳҳо ва чаманзорҳо ба чаро машғул ҳастанд.

Тичорати умдаи Бухоро бо мамолики Русия, Эрон, Афғонистон аст. Тичорати Бухоро бо Русия, ба танҳои пеш аз инкилоби балшувик ба 250 миллион фронк мерасид. Вале бадбахтона набудани васоили ҳамлу нақл монеаи бузурге барои пешрафти тичорат буд. Маъзолиқа чанд ришта ҳатти оҳан дар сар то сари мамлакат имтидод дорад.

Ҷумлаи балшувикӣи Бухоро: пас аз инкилоби фибрарӣ (феврари) 1917 аввалини қадамҳои ғозинан худро балшувикҳо ба василаи таблиғот шурӯъ карданд. Аносири мочароҷӣ, хангоматалаби дохилӣ низ онҳоро мусоидат карда, мушкилоти зиёде барои ҳукумат тавлид карданд.

Дар даҳуми таърихи 1918 балшувикҳо ба Бухоро ҳамла карда Зиёваддинро мутасарруф шуданд. Аҳолии Бухоро ҳамин ки амалиёти ҳақшиканонан балшувикҳоро мушоҳида карданд, тамоми асокири русро, ки дар сарҳади Афғонистон буд, ба қатл расонданд. Кам-кам оташи инкилоб дар сар то сари мамлакат шӯълавар шуд. Ба қисме ки Колесуф, фармондеҳи асокири балшувикӣ, маҷбур шуд, ки дар 25 таърихи 1918 қарордоди сулҳӣ бо амир имзо намояд.²⁴

Вале бадбахтона балшувикҳо аз... (?) аъмоли худ даст нақшида, дар 5 сентябр таърихи 1920 Бухорон шариф ба дасти асокири балшувикӣ афтод.²⁵

Амир Сайид Олимхон, ки падарашон аз соли 1726 дар Бухоро салтанат мекарданд, маҷбур шуд, бо иддаи қалимӣ ба Афғонистон муҳоҷират намояд. Асокири дасти таъдӣ дароз карда сар то сари мамлакатро ғорат карда, қариб 50 ҳазор нафарро бе ҳонумон намулданд. Ба қисме, ки дар соли 1921 тамоми нуфус аз мазоили ва таъдиёти балшувикҳо якбора киём карда, инкилоби сахте дар мамлакат тавлид гашт. Иброҳимбеки шердӣ асокири зиёде чамъоварӣ карда, ҷангҳои хунине бо асокири сурх намуа. Билохира, пас аз 7 сол муҳориба, балшувикҳо тавонистанд як навъе ҳукумати муваққатӣ дар Бухоро ташкил

диҳанд ва имрӯза саъй доранд, ки тамоми ифтихороти миллиро аз одот, ахлоку одоби дин ва мазхаби хонавода ва эҳтимоъ небуд намоянд. Тамоми аҳоли, аз аъло то оддӣ, аз самими қалб ҳавоҳои Амир Сайид Олимхон буда, орзуи мурочиати ӯро доранд. Ҳукумати сурх тамоми ташкилоти собиқаро барҳам зада, оиро мобайни соири ҷумҳуриҳои шӯравӣ, аз қабилӣ Ўзбекистон, Туркменистон, Қарақалпокистон тақсим намуд.

Шаҳри шарифи Бухоро, яъне Маккаи Осиёи Марказӣ, яке аз вилояти ҷумҳурии Ўзбекистон шуд ва хонадони амиро ба Маскав фиристониданд²⁷.

Аз он ҷо ғарази асли аз таъсиси маҷмӯи байнулақвом хифзи ҳукуки Милали заифа ва ҳимоят аз ситамдидагон мебошад. Амири Бухоро ричоӣ восиқ дорад, ки маҷмӯи фавқулзикр ба ин вазъиёти асафавар атф таваҷҷӯҳ фармуда, мучибот таъминии билод ва осониши ибодро дар ин қисмат аз Осиё барқарор созанд.

ҲАСЛИ САВВУМ

ТАЪРИҲИ ЗИНДАГОНИИ УМАРОИ БУХОРО

Сайид Амир Абдулаҳадхон писари Сайид Амир Музаффархон дар соли 1859 дар Бухоро мутаваллид шуда, аз авоили ҷавонӣ майли зиёде ба ислоҳоти мамлақати дошт. Дар соли 1883 барон дар ҷашни тоҷгузории Искандари саввум ба Маскав рафт.

Иқдомоти мучаддона ва дар тавсеаи тиҷорат сифати роҳи оҳан, телеграф ва ғайра ӯро машхури ҳосу омм гардонид ва ҳамчунин барои таҳаккуми равобити дӯстӣ бо Русия аз ҳукумати пешин ба тарзи бӯрах... (?) дархост намуд, то як шуъбаи сиёсии Рус дар Бухоро таъсис шавад ва билохира аз 26 соли салтанати пурифтихор дар моҳи фибрари 1911, дар синни 54 солагӣ ҷаҳони фонино видео намуд.

Амир Сайид Олимхон дар 15 муҳаррам (соли) 1298 ҳиҷрий²⁸, мутобиқи 1881 мелодӣ дар Қармина мутаваллуд шуда, пас аз итмоми таҳсилоти муқаддамотӣ, дар синни 13 солагӣ барои таълими фанунӣ низомӣ, ба амри падари бузургвораи ба Маскав рафт.

Ҳангоми мурочаат 12 сол дар вилояти Қаршӣ ҳукумат кард, то ин ки пас аз вафоти падар ба тахти салтанат навашт.

Амир Сайид Олимхон пас аз 9 соли салтанат ба раъиятпарварӣ ва адолатгустарӣ, пас аз ҳамла ва ҳучуми балшувикҳо ва ҷангон хунин, билохира маҷбур шуд, ки дар моҳи апрел (соли) 1921 ба Афғонистон муҳоҷират намояд.

Еддошти генерал Ҳоҷи Юсуф Муқимбой: пеш аз хатми қалом, дозим медонам ҳусни истиқболе ки аз тазаълуми олиҳазраг

амири Бухоро дар Жинев шуд, ёдоварӣ намоям. Муҳаббат ва самимияти намояндагони Фронс, Итолиё, Олмон, Инглистон ва Ирон нисбат ба ин банда фавқуллода дархури сиёсиаш буд. Ба таърихи матлуба ин мусофиратро хузуран ба олиҳазрат амир изҳор доштам. Олиҳазрат ба навбати худ, пас аз ибрози қадридонӣ ва ҳақшиносӣ, аз маҷмӯи байнулақвол, маро бори дувум равонаи Аврупо фармуд. Баъзе дастхатҳо ба номи Руасои Дуввали Муазамма ба банда эъто фармуд. Хушбахтона, ин банда вазифаи худро, чуноне ки бояду шояд, анҷом дода ва инак оро ба мусулмонони олам арза медорам, то аз саргузашти ин подшоҳ ва қавми бахтбаргашта мутталеъ шаванд. Аз хонандагон таманно дорам, ки дар ин вазифаи муқаддаса, моро кумак фармуда, тамоми бўҳтонҳо ва ифтироҳои Русияи балшувикиро нисбат ба мо ҳолӣ аз ҳақиқат бидонанд.

Ҷенерал Ҳочиюсуф Муқимбой.

Тамсш шуд.

АМИРОНИ БУХОРО

Амир Хайдар соли 1800 ба тахти амирӣ соҳиб шуда то соли 1826 ҳукмронӣ намуд.

Дар «Таърихи нофеъӣ»-и Муҳаммадалихон чунин омадааст: «чилуси подшоҳии Хайдар бини амир Шох Мурод бино ба таърихи 1215/1800-1801 ҳиҷрӣ. Муддати салтанати ӯ 27 сол. Умри ӯ 48 сол буд».

Сулолаи хонадони Аштархониҳо худро аз авлоди пайғамбари ислом-ҳазрати Муҳаммад номида таҳаллуси ифтихории сайидиро доштанд. Хонадони сулолаи манғития аз авлоди пайғамбар набуданд. Бинобар он асосгузори ин сулола Муҳаммад Раҳимхон духтари хони охири сулолаи хонадони Аштархонӣ Абулфайзхонро (1711-1747) ба занӣ гирифт. Бо ин ӯ мақсад дошт, ки насли ояндаи ӯ ба таҳаллуси ифтихории сайидӣ мушарраф шавад. Вале аз ӯ фарзанд нашуд. Ин зан ба Шох Мурод зани амак мешуд ва баъди чанд муддат ӯро ба никоҳи худ даровард. Аз онҳо се фарзанд таваллуд ёфт. Калониаш Хайдар ном дошт. Азбаски ӯ аз духтари сайид ба дунё омада буд, аз Амир Хайдар сар карда амирони Бухоро пеш аз номи худ таҳаллуси ифтихории «сайид»-ро истифода мекардагӣ шуданд.

Дар аҳди ҳукмронии Амир Хайдар дар қаламрави Бухоро бисёр ҷангу ҷидол ва задухӯрдҳои байниҳамдигарии феодалӣ вусъат ёфтанд. Бо мақсади барҳам додани парокандагӣ ва мутамарказ намудани давлат амир Хайдар борҳо ба Самарқанду Уротеппа, болооби Зарафшон (Панҷакент, Фалғару Масҷох), Шаҳрисабзу Ҳисор лашкар кашидааст. Мувофиқи баъзе маълумотҳо сабабгори марги бемаҳали Амир Хайдар писари ӯ Насруллоҳ гардидааст.

Амир Насруллоҳ ба таърихи 1242 (1826) ба тахт соҳиб шуда то соли 1860 ҳукм рондааст. Аз рӯи маълумоти «Таърихи нофеъӣ» муддати умраш 63 сол буд.

Насруллоҳ амири бераҳме буд. Ба ӯ «амир қассоб» ном дода буданд. Насруллоҳ фарзанди дуйуми Амир Хайдар, иқдомгузошт, ки ҳар чӣ зудтар ба тахти Бухоро соҳиб шавад. Ӯ ҳокими Карши буд ва падараш Амир Хайдарро ба тӯи хатнаи писараш Музаффар ба он шаҳр даъват намуд.

Амир Хайдар дар тӯй ширкат варзид, вале дар роҳи бозгашт ба Бухоро бемор шуда баъди 18 рӯз вафот кард.

Мирзо Шамси Бухорӣ, ки аз аҳли дарбор буд (хоҳарашро Амир Хайдар ба писараш Мир Хусайн хонадор карда буд), навиштааст, ки сабаби беморӣ ва марги амир писараш Насруллоҳ буд, ки ба хӯроки падар заҳр омехта кардааст.

Қўшбегӣ Ҳакимбегӣ марги Хайдарро пинҳон намуда хостааст, ки Насруллоҳро аз Қаршӣ даъват карда оварад. Вале ин пинҳонкорӣ ба ӯ муяссар нагардид ва Мир Хусайн ба тахти Бухоро соҳиб шуд. Ҳакимбегӣ қўшбегӣ аз мақсади худ даст накашида буд. Ӯ ба Мир Хусайн твомхон заҳролуд дода сабаби ҳалокаташ гардид. Баъди се моҳи ҳукмронӣ, (мувофиқи маълумоти «Таърихи нофасӣ» баъди 76 рӯзи ҳукмронӣ) Мир Хусайн вафот кард. Вале пеш аз вафоташ ӯ бародараш Мир Умарро аз Қармина даъват намуда ба ҷои худ тавсия намуда аст.

Ҳукмронии Мир Умар дер давом накард (камтар аз ду моҳ) ӯ бештар ба айшу ишрат машғул шуда ба корҳои давлатӣ беаҳмиятӣ намуд. Ин бепарвоя сабаби норозигии мардуми Бухоро ва лашкаркашидани Насруллоҳ бо мақсади ишғоли пойтахти аморат гардид. Оқибат Умархон ба Марв, аз он ҷой ба Хирот фирор намуд. Баъди як моҳи муҳоҷират Умархон бо роҳи Маймана ба Балх, баъд ба Қаротегин ва аз он ҷой ҳузури хони Қўқанд мееравд. Баъди 15 моҳ ӯ дар ин шаҳр вафот кард ва мувофиқи васият, қасадашро ба Бухоро фиристониданд.

Ҳамроҳи Умархон дар Қўқанд тақрибан 100 нафар аз аснлзодагон Бухоро буданд. Ездаҳ нафари онҳо қасадро ба Бухоро расониданд. Амир Насруллоҳ ҷор нафари онҳоро қатл кард, ҳафт нафарашон роҳи гурезро пеш гирифтанд.

Қасади Умархонро дар Мазори Шариф ном қабристон, дар назди қабри Дониёл атолик ба ҳок сунориданд.

Мувофиқи маълумоти дарҷ кардан Мирзо Шамси Бухорӣ Амир Насруллоҳ се бародари дигари худ — Зубайрхон, Ҳамзахон ва Сафдархонро бо зану фарзандонашон қатл намуда, аз даъвогарони тахти амирӣ худро эмин намудааст.

Дар ибтидои 7—8 соли ҳукмронияш Амир Насруллоҳ, мувофиқи маълумоти Мирзо Шамси Бухорӣ, ҳаман дарбориён, наздикон ва сипоҳиёни замони Амир Хайдарро аз вазифаашон маҳрум намуда ба қатл расонд ва молу мулки ҳар кадом ба манфиати хазинаи амир мусодира шуд.

Ӯ ҷангҳои истилогаронаи зиёде бурдааст. Амир Насруллоҳ ҳокимони вилоятҳоеро, ки барои истиқлоли худ мубориза мебуданд, несту нобуд мекард. Яке аз ин навъ ҳукмронҳо ҳокими Уротеппа Рустамбек буд, ки Амир ӯро соли 1858 қатл кардааст. Ҷанге аз ин пеш, соли 1842, ӯ беки Масҷох Ботурхўҷаро қатл мекунад.

Соли 1842 Амир Қўқандро ишғол намуда хони он Муҳаммадалихонро бо бародараш Султон Маҳмуд ва модараш, шоираи

ширинбаён Нодира катл кардааст. Амир Насруллоҳ шӯришхон халкиро бераҳмона паҳш мекард. Бесабаб набуд, ки халқ ӯро «Амир Қассоб» номида аст.

Барои пуркуvvат гардонидани ҳокимияти худ ва ишғоли вилоятҳои ҳамсоя Амир Насруллоҳ соли 1837 урдуи мунтазам, аз ҷумла батальони тўпчиён ташкил намуд.

Тасвири Амир Насруллоҳ ба калами мусаввири рус Белоусов (автографияи Радших) тааллуқ дошта, соли 1843 саёҳи рус

Ханыков дар китоби худ сабт кардааст. Ин аввалин тасвири симои амири Бухоро мебошад.

Амир Музаффар, таваллуд 1824 ё 1825, вафот 6 октябри соли 1885, дар Бухоро, 61 сол умр дидааст. То ба ҷои падараш Насруллоҳ ба тахти амири нишастан (1860) ҳокими Кармина буд. Дар замони ҳукмронии ӯ ҳаракати Русия барои ишғоли намудани сарзамини Осиёи Миёна оғоз ёфтааст. Аввалин шикасти лашкари Амир Музаффар аз Русия соли 1866 дар назди Ир-ҷар сурат гирифт. Баъди ин мағлубият лашкари Русия бо осони шахрҳои Хучанду Ҷиротеппаро ишғол намуд. Шикасти дувум аз Русия баъди ишғоли Самарканд дар Зирабулок рух дод. Амир Музаффар маҷбур мешавад, ки бо Русия шартномаи нобаробарӣ имзо намояд. Мувофиқи ин шартнома, ки 23 июни соли 1868 ба имзо расид, аморати Бухоро протекторати Русия гардид.

Ба Амир Музаффар муяссар гардид, ки бо ёрии лашкари Русия беғии Шахрисабз ва қисми ҷануби шарқии аморатро тобеъи худ гардонад.

Дар замони ҳукмронии Амир Музаффар ба назди императори Русия якчанд маротиба сафорат фиристода шуд, ки онҳо изҳори дӯстӣ намуда, кӯшиш кардаанд, ки алоқаи савдоии Бухоро бо Русия васеъ гардонанд.

Тасвири Амир Музаффар дар асари В. В. Крестовский «В гостях у эмира Бухарского» (-С — Петербург, 1887) сабт гардидааст.

Амир Абдулаҳад аз соли 1885 то соли 1910 ҳукумронӣ кардааст. Мувофиқи маълумоти «Таърихи нофеъӣ» ӯ 52 сол умр дидааст. Амир Абдулаҳадхон дар замоне ҳукмронӣ кардааст, ки аморати Бухоро тобеъи Русия буд. Ӯ дар Петербург низ тахсил намуда ба рутбаи генерал-адъютант соҳиб шуда генерали армияи савораи рус, сардори полки 5-ми казакҳои Оренбургро ба ӯҳда дошт. Амири суннимазҳаб бо якчанд орденҳои олии Русия сазовор гардида дар гарданааш яке аз ин орденҳо, ки солиби исавӣ буд, кашол карда мегашт.

Тобеғии амирони Бухоро ба Русия то ба дараҷае расида буд, ки императори Русия Александри III Аҳадхонро вориси (валиаҳди) тахти Бухоро таин карда буд.

Дар замони ҳукмронии Абдулаҳадхон кӯхистони Бадахшон ба Русия ҳамроҳ шуда, қисми зиёди Дарвоз тобеи Афғонистон гашт. Дарён Панҷ сарҳади ин ду давлат шинохта шуд.

Дар аҳди ҳукмронии Аҳадхон ҳаракатҳои халқӣ дар дохили аморат пурзӯр гардид, ки калонтарини он ҷуриши Восеъ (1887) дар Балҷувону Ховалинг буд.

Амир Абдулаҳад таъби шоирӣ дошта бо таҳаллуси Оҷиз шеър мегуфт, ӯ ба мусиқӣ, алаҳхусус ба санъати қадимаи «Шашмақом», таваҷҷуҳ дошта, худ низ танбӯр менавохт.

Амир Абдулаҳад аз рафтори рӯхониёни сернуфузи Бухоро норозӣ шуда пойтахти худро тарк намуда, дар Кармина қарор

гирифта аз ҳамин шаҳр давлатро идора мекард. Хатто дар ҳини муҳолифат ва қатлу ғорати динии байни суннийён ва шиъхо дар Бухоро (1910) ӯ супориши русхоро барои ба Бухоро рафта паҳш кардани он, қабул накард. Ин вазифаро ӯ ба писараш Олимхон супорид.

Тарҷиман ҳоли Абдулахадхон ва писари ӯ Олимхон дар хотираҳои ба ҳоли ҳозир шуда қисман зикр ёфтааст. Тасвири ин амир дар якҷанд китобҳо сабт гардидааст. Солҳои ҷавонӣ ӯ дар асари В. В. Крестовский «В гостях у эмира Бухарского» (чопи С.-Петербург, 1887), акси дигари он ба нишонҳои зиёде сарисинагии русӣ дар китоби «Путеводитель по Туркистану и среднеазиатской железной дороги» (чопи С.-Петербург, сол

1903). Ниҳоят, акси ӯ дар хотираҳои писараш Олимхон сабт гардидааст.

Акси Амир Олимхон зиёд боқӣ мондааст, ки мо яке аз онҳоро ба нашр додем.

Барои хонандагони имрӯза киёфа, симо ва сару либоси олимансабони дарборӣ ва сипоҳиёни рус, ки сарзамини моро ишғол намуда ҳукмронӣ кардаанд, маълум нест. Бинобар он мо зарур донистем, ки тасвири баъзеи онҳоро ба ин китобча дохил намоем.

гирифта аз хамин шаҳр давлатро идора мекард. Ҳатто дар ҳини муҳолифат ва қатлу ғорати динии байни суннийён ва шиъаҳо дар Бухоро (1910) ӯ супориши русҳоро барои ба Бухоро рафта паҳш кардани он, қабул накард. Ин вазифаро ӯ ба писараш Олимхон супорид.

Тарҷиман ҳоли Абдулахадхон ва писари ӯ Олимхон дар хотирахон ба ҷои ҳозир шуда қисман зикр ёфтааст. Тасвири ин амир дар якҷанд китобҳо сабт гардидааст. Солҳои ҷавонӣ-иаш дар асари В. В. Крестовский «В гостях у эмира Бухарского» (чопи С.-Петербург, 1887), акси дигари он ба нишонҳои зиёди сарисинагии русӣ дар китоби «Путеводитель по Туркистану и среднеазиатской железной дороги» (чопи С.-Петербург, соли

1903). Нихоят, акси ӯ дар хотираҳои писараш Олимхон сабт гардидааст.

Акси Амир Олимхон зиёд боқӣ мондааст, ки мо яке аз онҳоро ба нашр додем.

Барои хонандагони имрӯза қиёфа, симо ва сару либоси олимансабони дарборӣ ва сипоҳиёни рус, ки сарзамини моро ишғол намуда ҳукмронӣ кардаанд, маълум нест. Бинобар он мо зарур донистем, ки тасвири баъзеи онҳоро ба ин китобча дохил намоем.

ТАВЗЕХОТ

Яке аз сарчашмаи нодирӣ таърихи инкилоби Бухоро асари Муҳаммадалий писари Муҳаммадсаиди Балҷувонӣ, мебошад, ки «Таърихи нофеъӣ» номида шудааст. Муаллиф дар асари худ рӯзҳои пурушӯби Бухоро, гурехтани Амир Олимхонро хело муфассал тасвир кардааст. Ходисаҳои дар хотираи Амир тасвир ёфта дар «Таърихи нофеъӣ» низ зикр шудаанд. Ин асарро муаллиф байни солҳои 1923-1927 навиштааст. Баъзе фарқияти байни ин ду манбаъи таърихиро мебояд қайд намуд.

1. Таърихи таҳсили Олимхон дар Петербург ғалат зикр ёфтааст. Шояд соли 1891 (дар 13 солагиаш) барои таҳсил ба ин шаҳр рафта мактабро соли 1893 хатм карда бошад.

2. Дар «Таърихи нофеъӣ» ин номҳо чунин зикр ёфтааст: барои бо Афғонистон «иттиҳод баста дӯстӣ» намудан Домулло Кутбиддини судурро бо Тӯрахӯҷаи Накиб ба ин мамлакат равон карданд.

3. Дар «Таърихи нофеъӣ» муносибати Амир бо инглисҳо чунин тасвир ёфтааст: «панҷоҳ нафар аз аскари низомӣ, аз ҷамоаи «Араббача» ба ҷӯли Ишқобод рафта аз давлати Инглис пуламӯт ва милтиқҳои инглисӣ оварданд. Тӯракулбон Пӯстро бо чихил уштур пӯсти барра ба Инглис фиристоданд. Ҳамаро барои дӯстӣ байни Бухоро ва Инглис эълон намуданд».

4. Дар «Таърихи нофеъӣ» чунин омадааст: Подшоҳи Афғонистон Ҳабибуллоҳон (1901-1919) ба ионати давлати Бухоро шаш фили маҳмудӣ ва 200 нафар аскари ҷаррорро фидойӣ гуён додааст. У ҳамчунин ба Амири Бухоро даҳ ҳазор лашкари мусаллаҳ ваъда карда буд. Даре нагузашта Ҳабибуллоҳон кушта шуда ба сари ҳокимият писараш Амонуллоҳон омад. У ваъдаҳои падарашро натавон ба инобат нагирифт, балки фармон кард, ки ба амири Бухоро ёрӣ нарасонанд.

5. Мутобик ба моҳҳои март-апрели соли 1917. Вале амалиёти Колесов соли 1918 сурат гирифта дар «Таърихи нофеъӣ» чунин маълумот зикр ёфтааст: Колесов «бисёр марди кордида, далер ва ба ҷангҳо бисёр моҳир буд». Ҳамроҳи Колесов гуё

«як дах хазор» аскар будааст, ки шояд муболиға бошад. Мувофиқи маълумоти муаллифи асар, мухориба рӯзи якшанбе оғоз ёфта аз ҳарду тараф мактулон зиёд буданд. Рӯзи дигар ҷанг шиддат гирифта, саркардан лашкари амир Шамсӣ тӯқсабо кушта мешавад. Мухориба панҷ рӯз давом кардааст.

6. Дар як вақт бо элчиёни ба Афғонистон равон карда Олимхон ду шахси мӯътабари Бухоро — Эшонӣ Бурҳонхони Хинбонӣ ва Домулло Бурҳониддин маҳдуми Кӯлобиро ба Хоразм мефиристад. Хоразм ва Бухоро дар натиҷаи гуфтушунӣ, — ба қавли муаллифи «Таърихи ноғеъӣ» — «камари муковамат баста, ҳама якдил шуданд, ки бо ҳамроҳии Русия муковамат намоем. Ба ҳар ҳусус қудрат дорем, гуфта тамаъи хом доштанд. Тамоми ҷамъи хоси давлат хурсандӣ намуда дар ҳаққи ду шох, балки се шох (амири Афғонистон низ-А. М.) дуҷони музаффарона намуданд».

7. Дар «Таърихи ноғеъӣ» ин воқеа ба таври зайл зикр ёфтааст (интиҳобан): аскарони Бухоро роҳҳои оҳан ва телеграфро бурида «бесариштагӣ дар давлати шӯроӣ ба вуқӯъ пайвастаанд». Амири Бухоро, бо ибораи Муҳаммадалӣ, Бухоро роӣ ба тараққӣ пиндошта «аз рӯи бемулоҳизагӣ дар роҳҳои воғуни (роҳи оҳан-А. М.) Русия қаравулҳо насб намуданд ва дар ҳар истанса қариб ба сад нафар, зиёда аз он аз сарбозон барон муҳофизати мамлакат ва тафтиши эшонро дар воғунҳо насб карданд. Ба фармони ҳокимони худ поездҳои шӯроиро ҷустуҷӯ намуда, саллотони русро ташвиш мебуданд. Саллотони Русия ба сарбозони Бухоро эълон карданд, ки дар роҳҳои моён қаровулӣ нақунед гуфта, баъзоро танбех додаанд. Ин тафтишҳои асокири Бухоро баъзе ба муковамати онҳо буд, ки давлати Шӯроӣ Русия Хоразмро гирифт.

8. 21 августи соли 1921, Ин сана ғалат сабт шудааст.

9. Дар «Таърихи ноғеъӣ» омадааст, ки дар фазои Бухоро се адад айроплон (самолёт), ки «тӯбҳои бумбагӣ» доштанд, қаровулӣ мекард ва ба ҳар кучо афвочӣ (фавчи) аскар бошад, бомба партофта ба ҳалокат мерасонид.

10. 4 марти соли 1921.

11. 6 марти соли 1921.

Оқибат ҳукумати Туркистон ба ҳузурӣ амир 27 нафар «одамони қорандаро барон ҷалоҳ равон кард. Аскарони Бухоро бо ҳамроҳии қароқалтаҳои ҳамла намуда, элчиёни мактул кардаанд. Баъди қатли элчиёи мухорибон саҳт ба вуқӯъ омада аз ҳарду тараф сафи кушташудагон меафзояд.

12. Як лақса ҳазор нафар.

13. Мақсуди даҳуми «Таърихи ноғеъӣ» ба ин воқеаҳо бахшида шуда «Дар баъди аҳвали амалдорон, фуқаронён баъд аз ғурехтани онҳо ба ҳамроҳии Амир Олимхон ба Афғонистон ва аз намунаи ҳолати онҳо баъд аз омадан ба Бухоро ва навоҳини он» номда шудааст. Ба қавли муаллифи асар, як қисми ман-

сабдорон ва онон, ки ҳамроҳи амир ба Афғонистон фирор карда буданд, баъди 3-4 моҳи муҳочират маҷбур шудаанд, ки ақиб баргарданд. Байни баргаштагон инҳо буданд: Ҳокими Ҳисор Авлиёқулбек девонбегӣ, Дониёл инок, Мулло Абдулҳакими Савлат — қозии балади Шеробод, Абдулло Бойбачаи қаровулбегӣ гичдувонӣ, Мурад Паҳлавони Пайкандӣ ва дигарон.

Баъзе аз баргаштагон, мувофиқи маълумоти Муҳаммадалӣ ба шӯрон Бухоро хизматгор шуда, як навъ рӯзгузаронӣ намудаанд. Баъзе аз онҳо либоси беинсофиро пӯшида ба ҳукумати Шӯро муковамат варзида, қуттон тариқ (роҳзан) шуда, моли мардумонро тороч намуда, худхоро ғарқи дарёи сел намудаанд. Онҳо ба тариқи низомию аскар шуда ҷамоа-ҷамоа мамлакатро асири нафси шаҳвонии худҳо намудаанд.

Аз номбурдагон Абдулҳакими савлат дар як ҳикояи «Наводири зиёна»-и Садри Зиё тасвир шудааст.

Абдулло бойбача дар «Ғулмон»-и С. Айний тасвир ёфтааст. 14. 17 май соли 1921.

15. Дар мақсуди ёздаҳуми «Таърихи ноғеъӣ» муаллиф навиштааст, ки босмачигарӣ аз вақти ғурехтани Олимхон аз Бухоро ба Ҳисор оғоз ёфтааст. Ба қавли ӯ «вақто ки Амир Олимхон мағлӯб шуда ба сӯи Ҳисор фирор намуд, баъзе аз асоқире, ки аз ҷанг ғурехта буданд, дар ҳамон рӯзи мағлӯбияти амир тариқан роҳзанӣ ва босмачигарию иҷро намуда буданд. Ва низ баъзе одамоне, ки бо ҳамроҳии амир рафта буданд, гашта омада, тариқи босмачигарию ташвиқ намудаанд».

Муҳаммадалӣ навиштааст, ки бисёри раият аз дасти босмачиён ба танг омада «ҳамаи молу амвол, зану фарзанд асири он ҷамоаи авбош мебуданд».

16. Истифсор — пурсидан, хабар гирифтан.

17. Доир ба иштирок ва сарвари Анвар подшоҳ ба ҳаракати босмачиён, муаллифи «Таърихи ноғеъӣ» чунин хулоса баровардааст: «Бояд донист, ки дар замони босмачӣ шудани Анвар подшоҳ, тамоми босмачиён вилояти Туркистон дар тараққӣ шуданд. Ҳукумати Шӯро низ хавфи азим дошт ва дар вилояти Қошғару Афғонистон низ дар он ҷин босмачиён тараққӣ намудаанд, зеро ки Анвар подшоҳ аз давлатҳои берунӣ ба онҳо асбобу аслиҳаи ҷангро оварда ионат меодааст. Баъд аз фавти Анвар подшоҳ ҳамаи босмачиён мағлӯб шуда рӯй ба нестӣ оварданд». Тасвири амалиёти босмачигарию Муҳаммадалӣ бо чунин дуо хатм намудааст: «Илоҳо, диёри мо Туркистонро аз балои босмачӣ ва хунрезии бағайриҳақ дар амон дор!»

18. 12 июни соли 1927.

19. 12—13 соли 1927. Шояд мазори Ҳазрати Султони ноҳияи Ховалинг бошад.

20. Аввали соли 1345 ҳиҷрӣ ба моҳи январӣ соли 1927 иттифоқ меафтад.

21. Санаҳои ҳукмронии подшоҳон ғалат зикр шудаанд. Маълум мешавад, ки Олимхон таърихи мулки худро бояду шояд наомӯхтааст. Тоифаи манғит аз соли 1753 то соли 1920 дар Бухоро ҳукм рондааст.

22. Дар ин ҷо сулолаҳои баъди Сомониён ҳукмронда ба назар дошта шудааст, ки онҳо туркнаҷод буданд.

23. Ба қавли Муҳаммадалӣ, дар солҳои ҷанги якуми ҷаҳон Русия гӯе аз Амири Бухоро ионат пурсидааст. Амир барои ёр расонидан омодагӣ намуда, ба Русия 10 дона «тӯпҳои ҷаҳонгир», 500 дона милтиқҳои панҷтира, 1500 аспӣ хубро аз фуқаро гирифта ионат намудааст. Ӯ навиштааст, ки «подшоҳи Бухоро аз ҳар бобат ионатро дарег надошта ҷонсипорӣ менамуд». Ҷонсипорӣ ба императори Русия дар бисёр вилоятҳо сабаби хоназаробии мазлумон гардидааст. Масалан, аспҳои ба Русия равон намударо аз аҳолии Бухорои Шарқӣ низ ҷамъ намудаанд. Мулозимони амир аҳолиро маҷбур мекарданд, ки аспҳои худро ба Самарқанд бурда бо нархи арзон супоранд. Ин наваъи сиёсати хушомадгӯӣ нисбат ба императори Русия сабаби шуришҳои халқӣ дар ҳудуди аморат гардидааст. Яке аз ин ҳаракатҳо соли 1916 вилояти бекнишини Балҷувонро фаро гирифта буд.

24. Кадом моҳ сурат гирифтани воқеа зикр наёфтааст.

25. Дар асарҳои таърихӣ ғалабаи инқилоби Бухоро 2-уми сентябри соли 1920 зикр шудааст.

26. Соли ҳукмронии падари Олимхон—Аҳадхон иштибоҳан зикр ёфтааст (шояд бо айби матбаа бошад). Ӯ аз соли 1885 то соли 1911 ҳукм рондааст.

27. Дар ин ҷо шояд се писари Олимхонро ба назар дошта бошанд: Султон, Шохмурод ва Раҳим.

28. 15 муҳаррами соли 1298 ҳиҷрӣ мутобиқ аст ба 19 декабри соли 1880.

МУНДАРИЧА

Сарсухан	3
Хотирахон Амир Олимхон	11
Амирони Бухоро	33
Тавзеҳот	40

Хотираҳои Амир Олимхон. Душанбе, «Адиб», 1992.—48 с.
ISBN 5—8362—0692—9

Китобчас, ки хонанда аз ӯ, дар даст дорад, саргузашти Амир Олимхон аст.
Ки Амир худ ашконт мекунад. Он бори аввал дар ҷумҳурӣ ба таъби расида ба ту
нимхон медарзад, ки бо як порои ҳақиқати таъини халқи хеш ошно гардад.

X $\frac{4703029100 - 101}{M 503(12) - 92}$ — 6с ғълон.

ББК 84 P 7—3

Барои ҷавонон
ВОСПОМИНАНИЕ АМИРА ОЛИМХОНА

(на таджикском языке)

Мусаввир В. Пилодов
Муҳаррири ороиш У. Ашӯров
Муҳаррири техники М. Саидова
Мусахҳасоя Ш. Сангмуллодов ва
Д. Бобокалонова

БИ № 814

Ба матбаа 19.12.91 тахиял гардиш, Барои чоп 04.03.92 имзо шуд. Андозани 60×90¹/₁₆. Қоғази газетӣ. Гарнитурани адабӣ. Чопани барчасти. Чузани чопани шартӣ 3,75. Чузани рангани шартӣ 4,0. Чузани нашрию хисоби 3,02. Адали нашр 100000. Супориши № 6067. Нархаш 5 сӯм.

Нашриёти «Адиб», 734003, Душанбе, кӯчани Рӯдакӣ, 33.

Матбаани анвалиши Кумитани давлатани Ҷумҳуриани Тоҷикистони ома ба матбуот, 734025, Душанбе, хиббони Рӯдакӣ, 37.

Нашриёти «Адиб» тасмим гирифтааст романи «Абӯмуслим-нома»-ро манзури хонандагон гардонад.

Романи «Абӯмуслимнома» шоҳкори нисри дилангези ҷавонмардонаи форсӣст, ки ба қалами Муҳаммад Абӯтоҳири Тартӯсӣ дар охири асри XV ба вуҷуд омадааст. Шаҳмати ӯ ба шарҳи пешвои ҷавонмардони Хуросон — Абӯмуслиму ҳаммаслакони ӯ бахшида шуда, дар тамоми мамлакатҳои маҳалӣ машҳур шудааст.

